

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет іноземних мов

Кафедра перекладу та слов'янської філології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Дудніков М.О.

Реєстраційний № _____

«___» _____ 2022 р.

«___» _____ 2022 р.

**ІСТОРИЧНА РОМАНІСТИКА В. СКОТТА В УКРАЇНСЬКИХ
ПЕРЕКЛАДАХ**

Кваліфікаційна робота
студентки групи АПм-22
ступінь вищої освіти магістр
спеціальність 035 Філологія
спеціалізація 035.041 Германські
мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська
Нікітенко Тетяни Ігорівни

Керівник: кандидат філологічних
наук, доц. Дудніков Микола
Олексійович

Оцінка: Національна шкала

Шкала ECTS _____ Кількість балів

Члени комісії:

_____ (підпис)
(прізвище, ініціали)

_____ (підпис)
(прізвище, ініціали)

_____ (підпис)
(прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Нікітенко Т. І., розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(Т. Нікітенко)

З М І С Т

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНА РОМАНІСТИКА ВАЛЬТЕРСКОТТІВСЬКОГО ТИПУ	7
1.1. В. Скотт як засновник жанру історичного роману.....	7
1.2. Поняття «історизм» в літературознавстві.....	15
1.3. Ідейно-художні особливості історичного роману В. Скотта «Айвенго»: вигадані та історичні персонажі	22
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ У ПЕРЕКЛАДАХ ІСТОРИЧНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ В. СКОТТА «АЙВЕНГО»)	34
2.1. Досягнення у галузі українського перекладу творів засновника жанру історичного роману В. Скотта.....	34
2.2. Перекладацькі стратегії перекладу роману В. Скотта «Айвенго» (перекладачі Ігор Давиденко та Юрій Лісняк)	44
3. Способи перекладу тематичних груп історизмів та архаїзмів у романі В. Скотта «Айвенго»	57
2.3.1. Переклад лексем на позначення архаїчних предметів побуту.....	57
2.3.2. Переклад тематичних груп історизмів.....	62
Висновки до другого розділу.....	66
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75

ВСТУП

Актуальність. Перкладознавство як наука в сучасному світі має велике значення, адже інтеграційно-комунікативні тенденції набувають масштабності у зв'язку з глобалізаційними процесами. Перкладання тексту є доволі складним процесом. Так, тексти, що пов'язані з технічною документацією потребують дослівного перекладу, а художня література вимагає від перекладача творчих здібностей, розвиненої уяви, креативності, інтуїції, володіння мовними художніми засобами задля розкриття і передачі значень та понять на різних лексичних рівнях, використовуючи стилістично забарвлену лексику.

Перша чверть ХХІ ст. змусила суспільство замислитися над своїм минулим, щоб знайти правильний вектор руху в майбутнє. Саме історична література вбирає в себе потужний онтологічний, антропологічний та аксіологічний контексти. Така пізнавальна стратегія спонукає нас зануритися не просто у світ давніх епох, а у світ інших культур, етносів та народів глибоко індивідуальних та своєрідних за своєю природою. Роль перекладача в такій ситуації неоціненна, оскільки саме він допомагає долати комунікативні бар'єри, відновлюючи вербальну складову, яка і сприяє міжкультурному взаємозв'язку.

Оскільки історичні твори мають ретроспективну специфічність, ми приречені мати справу з застарілою лексикою, яка вважається своєрідним маркером певного часу. Ситуація ускладнюється, коли застаріла лексика стосується іншої народності, іншої ментальності, іншої культури.

Щоб розібратися з цими важливими й цікавими речами, ми привернули увагу до творчості шотландського письменника – засновника жанру історичного роману Вальтера Скотта. В його історичному романі «Айвенго» ми звернули свій погляд на архаїзми та історизми в аспекті їх перекладу українською мовою. Цією мовою історичні романи В. Скотта перекладали: А. Волкович, І. Давиденко та Ю.Лісняк («Айвенго»), Н. Ткаченко-Ходкевич

(«Карло Сміливий», «Талісман»), Л. Скрипник та С. Гаєвський («Роб Рой») та інші.

Історичний роман – це художній твір, який базується на історичних фактах, які автор використовує з метою відтворення духу епохи, її основних тенденцій розвитку.

Сотні європейських письменників склали романи «в манері Вальтера Скотта», який воскресив давно минулі епохи, знавець серця людського, що створив, подібно В. Шекспіру, цілі юрби живих людей із різноманітними характерами і пристрастями.

Мета магістерської роботи: визначити та схарактеризувати особливості українського перекладу англомовного роману В. Скотта «Айвенго».

Сформульована мета передбачає розв’язання таких головних **завдань**:

- розкрити роль Вальтера Скотта у створенні нового літературного жанру – історичного роману;
- проаналізувати основні підходи до поняття історизм та з’ясувати принципи його реалізації в художніх історичних текстах;
- визначити ідейно-художні особливості історичного роману В. Скотта «Айвенго» в контексті вигаданих та історичних персонажів твору;
- простежити ситуацію щодо перекладу англомовних творів В. Скотта українською мовою;
- систематизувати та проаналізувати перекладацькі стратегії в романі В. Скотта «Айвенго» (перекладачі Ігор Давиденко та Юрій Ліснюк);
- дослідити способи перекладу тематичних груп історизмів та архаїзмів у романі В. Скотта «Айвенго».

Об’єктом дослідження є історичний роман В. Скотта «Айвенго» та український переклад цього роману (перекладачі Ігор Давиденко та Юрій Ліснюк).

Предметом дослідження: перекладацькі стратегії роману В. Скотта «Айвенго» (перекладачі І. Давиденко та Ю. Ліснюк) в аспекті перекладу тематичних груп архаїзмів та історизмів.

Методологічною основою роботи є літературознавчі праці з творчості В. Скотта: В.М. Бахрушина [5], Н.І. Белей [6], О.І. Білецький [7], М.О. Дудніков [20, 21], Б. Нейман [39]; дослідники стратегії перекладу: Н.П. Білоус, О.О. Гурська [8], М.В. Стріха [16], А.В. Мамрак [35], М.Р. Ткачівська [47], М. Бейкер [53], Д. Таурі [58], Л. Венуті [59].

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація), психоаналітичний, біографічний, порівняно-історичний, порівняльно-типологічний, герменевтико-інтерпретаційний; **спеціальні:** метод суцільного добору фактологічного матеріалу, порівняльно-зіставний, типологічний аналіз, перекладацький аналіз тексту, аналіз перекладацьких трансформацій.

Практичне значення отриманих результатів

Матеріали та висновки магістерської роботи можуть бути використані на практичних заняттях з теорії та історії перекладу у ВЗО на факультетах іноземних мов.

1. **Результати апробації роботи.** Основні результати дослідження відображені у статті: «Різновиди історизму як наукового поняття» // День філолога на факультеті іноземних мов: збірник матеріалів науковопрактичної конференції та творчої лабораторії для студентів, учнів та вчителів. Кривий Ріг, 2023. 116 с. С. 50–53.

Структура роботи: робота містить вступ, два розділи, які складаються із шести параграфів, висновки до кожного розділу, висновки загальні та список використаної літератури. **Загальний обсяг роботи** – 81 сторінка, з яких основний текст складає 75 сторінок, список використаних джерел включає 59 позицій.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНА РОМАНІСТИКА ВАЛЬТЕРСКОТТІВСЬКОГО ТИПУ

1.1. В. Скотт як засновник жанру історичного роману

Літературознавчий словник-довідник характеризує історичний роман таким чином: «Історичний роман побудований на історичному сюжеті, відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії. В історичному романі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт – з художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений в межі зображуваної епохи» [33, с. 608–609].

Перший історичний роман «Уеверлі», автором якого є В. Скотт, датується 1814 роком. Згодом з'являться такі його історичні романи, як «Роб Рой», «Айвенго», «Квентін Довард» та ін.. Письменник вибудував вдалу художню модель твору, в якій були поєднані історичні факти з художнім вимислом. При цьому застосовувалися романтично-реалістичні способи зображення історичної епохи. До того ж, автор не робив акцент на справжній історичній особистості, а переносив модель поведінки літературного персонажа, атрибутику конкретного історичного відрізка на вигаданий образ, що втілював перш за все дух часу. Романтик Дж. Байрон був від романів В. Скотта в захваті. «Не знаю читання більш захоплюючого, ніж твори В. Скотта. Я всі романи його читав не менше 50 разів», – писав він [цит. за: 6, с. 58].

Історичний роман представляє собою один з найбільш яскравих літературних жанрів, оскільки ретроспектива минулого в уяві письменника заповнює відсутність уяви і фантазії професійного історика. Якщо професійний історик дає документальний опис, часом дуже нудний широкому колу читачів, то письменник своїми зусиллями, уявою, звертаючись до документальних історичних сюжетів, допомагає, можливо,

навіть краще, глибше проникнути в таємниці документального буття, насичує його своєю фантазією, яка часто розходиться з реальною історією.

Що може об'єднувати такі, здавалося б різні поняття: минуле, пам'ять, історія, історичний роман?

Якщо минуле має відношення до тієї частини часу, в якій події вже відбулися, то історія стосується аспектів систематизації та осмислення діяльності людини в часі. Пам'ять – це не тільки психічний процес, спрямований на фіксацію та збереження минулого досвіду для його подальшого застосування в життєвій практиці людини, це поняття належить і до морально-етичної площини. Суспільство, в якому зберігається пам'ять про пращурів, має міцний культурний фундамент, який базується на кращих технічних і духовних досягненнях поколінь. Часто пам'ять ототожнюють з людністю – і це порівняння має глибоке онтологічне значення.

Виходячи із концепції В. Скотта щодо розуміння історичного роману, то його «жанровий винахід» (Т.Н.) можна наділити такими рисами:

- «оживлення» це підказується пам'яттю, одягненою в літературну форму;
- «оживлення» служить для задоволення дозвільної цікавості читача;
- «костюмна» історія або опис життя людей, рухомих тими почуттями, які ми втратили, але, шкодуючи в глибині душі про втрату, задовольняємо ностальгію читанням.

Ми стверджуємо, що і наука, і мистецтво відображають життя: перша – у науковій, друге – в художній формі. Наука розглядає документи, архівні матеріали, археологічні артефакти тощо. Література пропускає історію через долю людини, яка стає головною діючою особою історії. Ми не вибудовуємо пріоритети цих двох форм, бо кожна з них має свою специфічну функцію.

Коли ми говоримо про оцінку історичних фактів народом, то ми звертаємо увагу на народні балади, перекази і анекдоти, які передавалися з покоління в покоління і зливалися в образ героя і часу, творцем якого є народ. Без сумніву, тут присутність вимислу є очевидною. Але цей вимисел,

«підказаний логікою розвитку характеру, заснованого на строгому почутті міри, за яку несе відповідальність автор.

Щоб ще краще зрозуміти співвідношення дійсності та вимислу, доцільно поставити питання про справжність історичної праці. Чи можна, наприклад, охарактеризувати її як достовірність «хронології, послідовності подій, непорушності встановлених причинно-наслідкових зав'язків та оцінок історичних особистостей або навіть цілих епох».

Історія постійно розвивається, як наслідок цієї зміни, змінюються оцінки, причинно-наслідкові зв'язки подій переглядаються, до того ж, іноді сама хронологія завдяки виявленню нових документів піддається коригуванню; відбувається старіння історичних праць (за рідкісним винятком); для нових поколінь читачів історичні праці стають лише джерелом історичних фактів; до історичних праць, не покладаючись на їхні судження, звертаються найчастіше з інтересу до розвитку історичної думки або ж заради естетичної насолоди від форми, в якій вони написані.

І тут вже необхідно звернутися до діалогу між істориком і читачем, коли з часом між ними в діалозі відбувається «перестановка сил», і чим більша часова відстань розділяє їх, тим це стає помітнішим. З своєрідного наставника історик трансформується у співрозмовника, який на рівних говорить зі своїм читачем. Врешті-решт, він ризикує набриднути йому застарілими судженнями та старомодною мовою. Втім, навіть якщо цього і не трапляється, то інтерес читача все-таки зміщується таким чином, що його привертають вже не думки і почуття, якими «живе» співрозмовник, а форма, в яку вони одягнені.

В. Скотту вдалося те, чого не вдалося ні В. Гюго в його «Соборі Паризької Богоматері», «Людині, що сміється» і в романі «93-й рік», ні Ф. Стендалю в його «Червоному і Чорному» і «Пармській обителі». Деякі історичні замальовки Ф. Стендалю вдалися, наприклад опис битви під Ватерлоо в «Пармській обителі», але не більше того.

Як цілком справедливо вважав В. Скотт, автор історичного роману повинен однаково вільно розбиратися і в незначних аспектах історії, і в великих історичних подіях, розуміючи, чим звичаї тієї епохи, яку він прославляє, відрізняються від звичаїв, які панують в наші дні, автор як би є сучасником живих і мертвих, розум допоможе йому відокремити індивідуальні риси від родових, а уява, настільки могутня і розбірлива, створює перед читачем картину звичаїв тих часів і близько знайомить його з персонажами драми, з їх думками і вчинками». В. Скотт, внаслідок особливих завдань, поставлених перед ним історією, спробував зобразити суспільство у всіх його розрізах, і не у вигляді окремих картин або портретів, а все цілком, в його зв'язках і взаємодіях, від короля до селянина, – від ученого-антикварія до жебрака бродяги. Він уникав абстракцій, карикатур або символів. Він хотів зобразити живих людей у всій конкретності їх характерів, пристрастей і соціального буття. Щоб досягти цієї конкретності, він повинен був пояснити дію і героїв соціальними процесами, обставинами, що історично склалися, суспільною і національною боротьбою.

За вісімнадцять років, які пройшли з 1814 року (вихід роману «Уеверлі») до 1832 р. (останній роман «Граф Роберт Паризький» вийшов у світ саме в цей рік, який став роком смерті письменника) було написано близько 30 романів. Зрозуміло, творчість шотландця до мозку кісток прізвище якого В. Скотт не обмежена тільки «шотландською» тематикою. Його романи переносять читача до Англії часів Річарда Левове Серце («Айвенго») і королеви Єлизавети I Тюдор («Кенільворт»), розповідають про людей і події Англійської буржуазної революції XVII ст. і періоду, що йому передував («Пригоди Найджела», «Вудсток», «Пуритани») і т. д. Без цього важко було б виконати поставлене В. Скоттом завдання інтеграції його малої батьківщини Шотландії в новому Об'єднаному королівстві. Зачіпає творчість В. Скотта й інші країни. Звертаючись до різних країн та епох, письменник розширює просторові межі людської спільності і поглиблює тимчасову спадкоємність поколінь, висхідних до загальних витоків. Звідси досить-таки

широкі хронологічні рамки історичних романів В. Скотта, які вміщують в себе майже тисячолітню історію Європи: кінець XI ст. («Граф Роберт Паризький», останній роман митця слова) – середина XVIII ст. («Уеверлі, перший роман В. Скотта »).

Звичайно, багатотомне «Життя Наполеона» ще ближче до сучасного В. Скотту життя, але це скоріше вже праця просто історика, а не історичний роман письменника. Показово, що вже перший роман англійського письменника безпосередньо підкреслює його зв'язок з цим («шістдесят років тому»). А далі В. Скотт дає в ретроспективі всю історію Європи останнього тисячоліття.

Не випадково історична ретроспектива В. Скотта сходить до хрестових походів. Саме в них геніальний автор зміг побачити і показати іншим взаємозв'язок особистого і суспільного в історичному процесі. Дії романів «Граф Роберт Паризький» і «Талісман» відбуваються, відповідно, під час Першого (1095–1099) і Третього (1189–1192) хрестових походів. У цих творах виведено багато реальних історичних осіб: візантійський імператор Олексій Комнін, імператриця Ірина, Анна Комнін, організатори та учасники Першого хрестового походу («Граф Роберт Паризький»); Річард Левине Серце, Філіп II Август, Конрад Монсерратській, Архикнязь Леопольд («Талісман »). Але чи можна розділити героїв письменника на дві групи, в залежності від того, історичні це особи чи ні? Якби це було так, то в кожному творі ми могли б відокремити історію (справжність) від вигадки. В романах В. Скотта все настільки підпорядковане задуму художника і зливається в єдність так, що здається більш правдивим, ніж сама дійсність.

Здавалося б, письменник не може розпоряджатися долями реальних історичних осіб, введених в його творах, але він вільний вершити долі простих смертних, викликаних до життя його уявою. А оскільки межа між першими і другими зусиллями автора стирається, то він отримує право судити і тих і інших. У створеному письменником світі він має право винагороджувати доблесть і благородство, карати підлість і зраду. Світ

письменника – це не тільки світ, яким він є, але світ, яким він може, а, можливо, має стати. І не мають рації той, хто вважає, що закону вищої справедливості і відплати по заслугах не існує. Горе, страждання, несправедливість – все це аномалії, так само як і війна, підлість, віроломство. Якщо ці явища й існують, то зовсім не тому, що вони неминучі. І якщо в реальності добро не завжди перемагає у двобійю зі злом, то це ще не означає, що такий непорушний закон життя. І це треба показувати людям, інакше їх не виховаєш, не зробиш краще. І для того, щоб підтвердити, що торжество зла над добром не є неминучим, щоб довести це на конкретних фактах В. Скотт може дозволити собі дещо змінити хронологію, додати деталі.

Наприклад, по-перше, він з'єднав в своєму творі Річарда I Левове Серце з Робін Гудом, які ніколи не могли зустрітися в реальності, тому що останній народився після того, як помер попередній. По-друге, Річарду I Левове Серце він приписав таку кількість подвигів і відмінних якостей, черпаючи інформацію з байок і пісень менестрелів, що їм дотепер хочеться наслідувати. Таким чином, у В. Скотта нерідко зустрічаються і фактичні помилки в датах, в біографіях історичних діячів. Але це неважливо: на його думку, для історичного романіста найголовніше – інтерпретувати події так, щоб сучасний читач зрозумів їх і зацікавився ними.

В. Скотт стверджує, що це природне право будь-якого художника, незалежно від того, чи зображає він сучасність або історію: *«Я аніскільки не перейшов за межі свободи, на яку має право автор художнього твору»* [цит. за: 7, с. 5]. Романіст не повинен дуже захоплюватися археологією. Не слід так різко відокремлювати стародавнє від сучасного і забувати про «широкий нейтральний простір, тобто про ту масу вдач і відчуттів, які однаково властиві і нам і нашим предкам, які перейшли до нас від них, чи ж, виникаючи з самої суті властивої всім нам природи, можуть існувати однаково у всяку епоху.

Міркування ці мають важливе принципове значення. Вони встановлюють новий погляд на історичний процес і на його носія – людину. Раціоналістам XVIII сторіччя майже всі попередні історичні епохи здавалися варварськими і смішними, а їх марновірства – помилками, що заслуговували одного тільки презирства. В. Скотт намагався глибше зрозуміти ті історичні епохи, що пройшли, стверджуючи, що пристрасті і відчуття у всі епохи однакові по суті, хоч і різні за формою.

В усіх своїх романах, в яких йдеться чи про Англію, чи про Шотландію – В. Скотт намагався дати відповідь собі та своїм сучасникам: звідки прийшов сьогоднішній день, що є його джерелом. Він намагався дати ключову відповідь на питання: звідки розпочався рух сучасної Європи, із яких великих вузлових подій, із яких сил вона складалася.

В. Скотт неймовірно тонко розумів історичні процеси, шляхи їх розвитку. Він цікавився перш за все питанням про процеси формування сучасних націй. У своєму романі «Айвенго» письменник відобразив XII ст. Не заглиблюючись в історію Англії, слід звернути увагу на те, що від час Великого переселення народів (III–VII ст.ст.) на Британських островах розташувалися германські племена англів і саксів, які потім утворили свої королівства. Результати цих історичних подій склали основу сюжету вальтерскоттівського історичного роману «Айвенго».

Одним із важливих етапів походження сучасної Європи В. Скотт вбачав у поєднанні (складанні) національних централізованих держав. Тобто питання нації – це перша тема письменника, а складання національних груп, політична концепція націй – це друга тема мислителя на історичні теми.

Ще одна, третя тема В. Скотта, стосується буржуазних революцій. Саме буржуазні революції, на думку «шотландського чародія», є початком сучасної Європи. Тобто, «шотландський чародій» відіграв значну роль не тільки як романіст, він потужно вплинув на розвиток історичної науки. Кращі історики першої третини XIX ст. – учні В. Скотта, вони самі це визнавали. Так, у 20–30-ті XIX ст. у Франції з'явилася плеяда істориків, яким

історична наука завдячує по сьогоднішній день – це Ф. Гізо та О. Тьєррі. Тема знаменитого твору О. Тьєррі «Історія завоювання Англії норманами» була підказана В. Скоттом (історичний роман «Айвенго»). Це цікавий приклад того, як художня література впливає на науку. В. Скотт не випадково став учителем істориків, тому що художня література завжди йшла попереду історії (приклад тому «Хроніки Шекспіра» та історичні романи В. Скотта).

Все це свідчить про це, що В. Скотт відтворив жанрову модель на філософському підґрунті, наголошуючи на міцному зв'язку приватних інтересів із інтересами суспільними, загальнолюдськими. Його твори відрізняються композиційною широтою, контрастністю картин, стилем, який об'єднує історіографічні матеріали з літературно-художньою системою. Історична точність базувалася на романтичній інтризі. Політичні діячі огорнуті флером вимислу та домислу, при цьому вони набирають історичної витонченості та узагальненої масштабності.

Значна роль у творчості В. Скотта приділяється пейзажу, який впливає на уяву читача, зміцнює образи в контексті їх філософсько-історичних роздумів: *«Сонце сідало за порослою густою травою просікою в лісі. Сотні невисоких крилатих дубів, які, можливо, були ще свідками величного походу давньоримського війська, простирали свої вузлуваті руки над м'яким килимом чудового зеленого дерну. Місяцями до дубів домішувалися бук, гостролист і чагарі-підлісок, які зрослися так густо, що не пропускали косих промінців призахідного сонця; місяцями ж дерева розступалися, утворюючи довгі алеї, у глибині яких губився захоплений погляд, а уява малювала дикунські картини давнього пралісу»* [45].

В. Скотт розширив межі роману, він поєднував та аналізував різні типи, стани, класи та події. Він спромігся розкрити в одній оповіді життя цілої країни. Письменнику вдалося філігранно показати приватне життя простої людини в руслі суспільного життя, суспільно-політичних потрясінь; показати пересічну особу в контексті державного будівництва.

В. Скотт спромігся передати розуміння історичних подій завдяки творчій уяві, оминаючи нагромадження матеріальних предметів. Цього ефекту автор досягає завдяки філігранній праці над стилем, використанням словесної канви, яка несе в собі заряд драматургічного ефекту. Ми здатні уявити декорації епохи, костюми, манери людей, їх культурний рівень.

Тексти його романів базуються на талановитій словесній роботі, яка несе в собі заряд драматургічного ефекту, тому ми здатні уявити декорації епохи, костюми, манери людей, їх культурний рівень. У романі В. Скотта немає зайвих деталей або зайвих подробиць. Опис замків, монастирів, хатинки пустельника має за мету впливати на уяву, відтворювати певний настрій, що втілює емоційну атмосферу, приміром, епохи Середньовіччя.

Ще одним важливим компонентом роману є діалоги, які затіняли авторський суб'єктивізм, підсилювали процеси перевтілення літературного персонажу в особистість, яка таврувала певні історичні реалії.

Мова персонажів вальтерскоттівських романів чутно відрізнялася від мови автора, це є свідченням того, що письменник навмисно відокремлював себе від персонажів. Часову дистанцію між собою (автором) і літературними персонажами він підсилював власними коментарями та ремарками.

Важливою вдачею шотландського письменника є те, що всі персонажі індивідуалізовані: чи то лицар, чи свинопас всі вони по-особливому (по-своєму) говорять, спілкуються з оточенням.

1.2. Проблема історизму в художній літературі

Важливим завданням цього параграфу є розкриття основних підходів до поняття історизм та з'ясування принципів його реалізації в художніх історичних текстах, а також дослідження поняття як наукового принципу, що використовується в процесі пізнання історичних реалій.

Людина є не стільки тим, що вона думає сама про себе, стільки тим, що вона робить. Через малі та великі вчинки, перетворюючи природу, пізнаючи світ, будуючи машини чи міста, людина відтворює історію.

Людська історія – це те, що зроблено самою людиною, те що вона є в дійсності. Таким чином, прагнучі пізнати історію, ми намагаємось зрозуміти самих себе.

Перш ніж перейти до категорії історизму, слід визначитись з терміном «історія». Ми розуміємо його як оповідь про минулі події, про те, що пізнано. Історія – наука, яка вивчає розвиток окремих держав і народів, а також людства в цілому.

Історія як процес розвитку людства виникає з появою людей на Землі, виокремлення їх з природного світу і формування у первісний колектив.

Ще історики Стародавнього сходу, античного світу (Геродот, Фукидід, Полібій, Ксенофонд, Плутарх, Тіт, Лівій та ін.) намагалися робити опис історичних подій у хронологічній послідовності. Ключова мета процесу історизму полягала у з'ясуванні вектору історичного процесу, головних етапів його розвитку, які мають кінцевий результат. Історизм регулює баланс історичної дійсності, він реагує на процеси штучного звеличення тих чи інших історичних подій або безпідставних трансформаційних процесів.

Історизм пов'язаний, перш за все, з можливістю впізнати та відобразити ключові тенденції розвитку суспільства в межах загальнонародних подій та конкретних індивідуальних ситуаціях окремої особистості. Дотримуючись принципу історизму, митці розкривають найтонші деталі загального руху історії, які сконцентровані у свідомості та діях людей, наближуючись до історичного смислу, затаврованому в певному часі.

У гуманітарному просторі категорія історизму відзначається як універсальна і специфічна, проявляється у всіх галузях культури, зокрема в художній літературі як словесному мистецтві. Цим пояснює її значення, необхідність складових історизму художнього мислення, а також зав'язків з іншими категоріальними одиницями літературознавства й ширше – філології, культурології. Цей взаємозв'язок з гуманітарними науками набуває загальнокультурної ваги.

Історизм дає можливість теоретику та практику літератури осмислити з поверхових методологічних позицій «об'єктивний зміст історичного процесу...». Поглиблене дослідження історизму, увага до національно-історичних рис народного характеру відкривається перед письменниками нові перспективи художнього розвитку літератури.

Історизм мислення дає можливість висвітлити різноманітність проблеми буття в філософії, ідеології, моральних аспектах, зрозуміти зміст історичного руху народу; від чого пішли, до чого йдемо, від чого слід відмовитись, які імена згадати, які факти переглянути.

Проявляючись в усій структурі твору не тільки історичної, але і під час сучасної теми, історизм як принцип типізації чітко виявив себе в концепції героя та дійсності.

Історизм – принцип підходу до дійсності, згідно якого історичними подіями керують природні закони, визначені, в свою чергу, суспільним та культурним розвитком, релігією та цінностями, які притаманні кожному періоду історії. Історизм (в перекладі з німецької мови) в соціальній філософії означав «забратися всередину» для того, щоб зрозуміти історичний період за допомогою вивчення мов та понять.

Головна риса, яка відрізняє реалізм XIX ст. від реалізму XVIII ст. – свідомий історизм. Суттєвим етапом на цьому шляху виявляється творчість Скотта.

Вальтерскоттівський історизм торкається зовнішніх аспектів, відтворює певну атмосферу та колорит епохи.

Категорія історизму художнього мислення є своєрідним інструментарієм, вона узгоджує, збалансовує у художньому творі елементи історичної та художньої правди. Категорія історизму відчутно вплинула на стимулювання аналітичної думки, яскравим доказом цього є художня система історичного роману В. Скотта.

Спираючись на праці Аристотеля та Гегеля, вчені виокремили засадничі аспекти стосовно поняття «історизм», його сутність полягала у

взаємодії та співвідношенні історичного факту та авторського аналітично-творчого фантазування. Німецький просвітитель Г.Е. Лессінг у своїй праці «Гамбургська драматургія» [32] підкреслював: історизм у художньому творі не вимагає повної відповідності художнього тексту історичним фактам, а в тій історичній вірогідності, притаманній зображуваним подіям. Тобто за основу береться не достеменність того, що відбулося, а вірогідність того, що ця подія обов'язково могла би відбутися.

І хоча концептуальне формування принципу історизму припадає на ХІХ століття, набираючи стабільних теоретичних аспектів, ми акцентуємо увагу на певній генезі цього поняття, адже своїм корінням історизм сягає у епоху античності. Приміром, давньогрецький філософ Плутарх у «Порівняльних життєписах» розглядав рух історії як діяння людей високого соціального статусу. В його праці простежується певна «героїзація» історії, яка буде спостерігатися і у літописах Середньовіччя та епохи Відродження.

У художніх творах концептуальний акцент на поняття історизму був сформований у В. Шекспіра, який занурювався в складні взаємовідносини людей, вибудовуючи своєрідну характерологію образів, завдяки яким драматург формував ключові узагальнення часу.

Відчутним імпульсом для формування міцного фундаменту для розуміння нової якості погляду на суспільний розвиток стала Французька революція, яка кардинально вплинула не тільки на історіографію як науку, але й стала певним детонатором розвитку літературного процесу, який оформився у новий оригінальний літературний напрямок під назвою романтизм. Саме в часи зародження романтизму поняття історизм як принцип пізнання набув стабільних контурів. Так, йенські романтики (брати Август Шлегель і Фридріх Шлегель) та гейдельберзькі (Л. А. фон Арнім, К. М. Brentano, брати Грімми) розглядали історію не тільки в науковому ракурсі, а й у філологічному контексті, коли ключову роль відігравали словесні художні засоби. Значна увага приділялася не історичній події, як такій, а людині, що опинилася в епіцентрі цих подій.

З появою перших історичних романів «Уеверлі» (1814), «Роб Рой» (1817) «Айвенго» (1819), які написав шотландський письменник В. Скотт, поняття історизму набуло особливого значення, адже воно сфокусувалось на прагненні до історичної точності, підкріпленій художнім вираженням з його певним науковим історико-літературним інструментарієм.

Згодом історизм почав сприйматися в значенні елементу опосередкованого розвитку – це ідея визначення минулого теперішнім, хоча подібна думка періодично перебувала та й перебуває в процесі дискусії.

Історизм має велику кількість змістовних акцентів, яку системно досліджували науковці. Так, окрім поняття «історизм» ми звертаємо увагу на «історицизм» або «історичність». Одним із перших прибічників «історицистських» поглядів був давньогрецький поет Гесіод, твори якого відображали глибокі історичні міркування мислителя. Звертає на себе увагу його песимістичний погляд на рух історії. Мислитель розглядав еволюцію суспільства як інволюцію, тобто наголошував на погіршенні умов життя з кожним історичним періодом. Так, у поемах «Теогонія» та «Труди і дні» автор звертається до життєвих вад, які характеризують недосконалість життя. До стадій цієї недосконалості Гесіод приєднує декілька етапів, які розвиваються в регресивному ключі. Ця концепція постійно піддавалася ревізії, що й дало потужну дослідницьку реакцію, яка призвела до появи інших історико-філософських стратегій.

Процес дослідження історизму як поняття став особливо продуктивним у ХХ ст. Наприклад, у першій третині ХХ ст. британсько-австрійський філософ, логік і соціолог К. Р. Поппер увів до наукового обігу термін «історицизм». Це поняття стосувалося певних історичних закономірностей та законів, що давало підстави вважати історичний процес передбачуваним, тобто вчений наполягав на тому, що майбутнє можна спрогнозувати. Паралельно з цим вченим працював німецький філософ-ідеаліст, літературознавець В. Дільтей. Він пропонував важливий варіант історизму під назвою «історичність». Згідно його наукової концепції історичні процеси

слід розглядати не як минуле, що завершилося, а як незавершений рух, до якого ми всі причетні.

Важливою вимогою історизму, щодо історії, є обов'язкове урахування історичних процесів, що несуть у собі певні закономірності, детермінантні контексти та тенденції, які вважаються науковими засобами стосовно історичних дисциплін. Як зазначає український філософ А. М. Лой : *«Принцип історизму став невід'ємною складовою діалектичної (Гегель, гегельянство, марксизм) та еволюціоністської (позитивізм) методологій, які справили значний вплив на історичну спрямованість усього комплексу гуманітарних і соціальних досліджень XIX – поч. XX ст»* [28, с. 164–165].

Заслуговує на увагу визначення «історизму» скандинавським вченим М. І. Стеблиним-Каменським. Він акцентує увагу на ключовій ознаці історизму – *«гіпотезі нетотожності»*. Тобто історизм проявляє себе в повній мірі, коли не просто відбуваються якісь побутові зміни, стає іншим спосіб життя, а саме тоді, коли відчутні колосальні зміни в психології людей у їх сприйнятті світу.

Наприкінці XX ст. виник термін «новий історизм», який належить американському досліднику Стівену Грінблату. Основою принципу «нового історизму» є поєднання біографічного методу з історизмом. Тобто доцільно в ідеях автора знаходити взаємозв'язок із життям цього автора. Оскільки життя кожної людини індивідуальне, то й інтерпретації ідей також індивідуальні, звідси – проблема знаходження єдиної, цілісної історичної правди.

Якщо «новий історизм» подавав минувшину сучасною лексикою, адаптувавши історичні події до сучасності, то інша модель відтворення історичних подій, яка отримала назву «старий історизм» (цей термін належить дослідниці історичного постмодерністського історичного роману Великобританії, Німеччини та Австрії Ю.С. Рейнекі): намагання досить точно відтворити минулі часи, використовуючи застарілу лексику: архаїзми, історизми тощо. Всі ці історіографічні поняття міцно пов'язані з розвитком літературного процесу. Так, на питання щодо ситуації співвідношення історії

та літератури вчена Л.М. Демська-Будзуляк пише: «... відповідаючи на питання чим є історія літератури – історією чи літературою, все ж таки, схилиємося до першого, адже не зважаючи на спокусу історика літератури запропонувати оригінальний сюжет задля викладення певної ідеї, принцип історизму залишається домінуючим» [15, с. 22].

Дослідник історичного роману М.О. Дудніков торкається поняття історизм, щодо його розгалужень та модифікацій, в плані можливості розкриття синонімічно-семантичних відтінків, здатних наділити складне поняття «історизм» змістовною конкретикою: «... це й уявлення про закони розвитку з проекцією в майбутнє, відповідність зображення історичних подій у літературному творі реальному історичному процесу та документальним відомостям про нього, осмислення історії крізь призму власної долі, поєднання історизму з біографічним методом: зіставлення ідей автора з його життям» [23, с. 21].

Історичний підхід до вивчення історичних художніх текстів є базовим і продуктивним. Представлені нами види (типи) історизму є незначною часткою потужного термінологічного арсеналу досліджуваного нами поняття, яке постійно знаходиться у процесі розвитку.

Історизму В. Скотта була притаманна не тільки зовнішня та чуттєва сторона життя, письменник-мислитель відтворював концепції історичного процесу конкретного історичного часу. Приміром, у романі В. Скотта «Квентін Дорвард» ми не тільки і не просто звертаємо увагу на художній образ короля Франції Людовика XI, ми стежимо за його політичною грою, хитрощами, які він використовує для досягнення своєї мети, яка в решті-решт є державною. Сутність політика Людовика XI пов'язана з боротьбою таких соціальних сил, як буржуазія та феодали.

В романі «Айвенго» ключовою проблемою є національна боротьба саксів з норманами. Принцип історизму, закладений у художній канві роману, був настільки аналітично вивіреним, що став поштовхом для

французького історика О. Т'єррі в його прагненні написати історіографічний труд, пов'язаний із Середньовічною Англією.

1.3. Ідейно-художні особливості історичного роману В. Скотта

«Айвенго»: вигадані та історичні персонажі

Роман славетного шотландського письменника В. Скотта «Айвенго» (у ХІХ ст. це ім'я транслітерували як «Івангоє») – це є перший історичний роман письменника, який мав відношення до шотландської історії. В. Скотт виріс в Шотландії, він був прекрасним знавцем шотландської історії. Над першим своїм романом письменник працював не довго й видав його анонімно, остерігаючись, що цей твір не матиме успіху, тому роман не був підписаний. Твір мав шалений успіх. Роман «Уеверлі» (Веверлі») став першим у світі історичним романом.

Шотландський письменник відтворив на шотландському матеріалі дуже цікаву літературну модель, якої до цього не було. Що це за модель? І як ця модель була використана в романі «Айвенго», тому що саме цей роман є першим, який був написаний не на шотландському матеріалі. До цього всі романи письменника були про його рідну Шотландію. Як ми згадували в роботі, прізвище Скотт – це і є шотландець. Шотландія на початку ХІХ ст., коли В. Скотт взявся за написання історичних романів, була покороною країною, вона входила до складу Об'єднаного Королівства. Історія Шотландії та Англії була насичена конфліктами, суперечками, війнами. Ця антагоністична ситуація завершилася приєднанням Шотландії до Англії, тому В. Скотт поклав в основу історичного сюжету ті ситуації, які мали відношення до загостреного конфлікту, який стосувався шотландців і англійців.

Конфлікт розгортався між новими та старими силами: між лоялістами, хто хотів об'єднання з Англією і тими, хто був проти цього процесу. Із цього, здавалося б місцевого конфлікту, В. Скотт вивів один із принципів історичного роману. На його думку, історичний роман повинен описувати

певний конфлікт партій, суспільних груп, релігійних спільнот чи навіть двох країн тощо. Конфлікт автор історичних романів пов'язував з перехідною епохою, коли вирішується майбутнє. Але одного конфлікту для вирішення проблеми недостатньо. Повинна бути якась драматична складова. В. Скотт вводить в текст неісторичного героя, молоду людини, героїчного складу, який не був учасником цього конфлікту. Це був – Веверлі, який вагався, не знав на який бік табору йому слід переходити, адже в нього були приватні інтереси, але він не приєднаний ні до якого класу, він не є релігійним фанатом, він не є великим патріотом. Цей герой рухається із одного суспільного стану до іншого. Спостерігаючи за цим персонажем ми слідкуємо як розгортаються дії. Випробувавши цю модель на шотландській історії, В. Скотт приступив до розгляду англійської історії. Тоді він і написав роман про англійську історію, дії якої відбуваються наприкінці XII століття. Про цей час було відомо дуже мало. І письменник не ставив за мету розкрити історичні деталі, він мав за мету відтворити дух епохи. Тож коли В. Скотт обрав Середньовіччя, він не прагнув правдоподібності. Але через хороший історичний роман можна відчутися дух історії. Дія роману розпочинається у 1194 році. На початку твору сер Седрік, старий англійський барон, батько Айвенго, у романі каже: *«Клянуся Ворнхольмським хрестом»* [45] – це реліквія, яку привезли до Англії у 1223 році, тобто ця подія сталася через тридцять років після подій, у яких бере участь наш персонаж, а тому й клястися цією святинею на той час ніхто не міг. Це явний приклад анахронізму (зображення нетипового, неможливого).

Якщо в шотландських романах розкривається конфлікт між Англією та Шотландією, то в «Айвенго» немає гострого політичного конфлікту, військового конфлікту, а спостерігається місцевий конфлікт: англосакси (завойовані) конфліктують з норманами-завойовниками. У кожного із цих таборів є історичні герої. У даному випадку ми маємо справу з двома історичними персонажами – королем Річардом і його братом Джоном, який

не знає про долю брата влаштовує інтриги, щоб захопити престол. Брат давно зник і невідомо, що він у полоні.

У романі показаний конфлікт двох націй або двох класів, тому що ключові позиції в державі займають вихідці з Нормандії, а нижні прошарки населення – це англосакси. Хоча головний герой роману «Айвенго» – представник англосаксів. Він є наближеним до короля Річарда, разом із ним він направляє в заморські країни, у Хрестові походи, стає справжнім лицарем. Батькові, Седріку, це не подобається, він вважає свого сина Айвенго як такого, що зраджує англосаксонській справі. І хоча вже він лицар французького складу, але ж не забуває про своє коріння, про свою Батьківщину. Тому Айвенго коливається як і Веверлі: він свій і чужий як у таборі норманів, так і у таборі англосаксів. Він знає кодекс рицаря, вважається прекрасним воїном. Так, на рицарському турнірі Айвенго героїчно виборює перемогу, але як представник норманських рицарів, а не англосаксів. При цьому ж він залишається відданим своєму народові. У фіналі роману він одружується на прекрасній дівчині (англосаксонці) Ровені.

В. Скотт демонструє думку про те, що майбутнє належить не англосаксам, воно належить переможцям, історію теж пишуть переможці, якими є нормани. Вони демонстрували набагато більшу культуру ніж англосакси. В Англії на той час існувало серед англосаксів рабство. На початку роману ми бачимо симпатичних патріотів – Гурта і Вамбу, але вони з нашійниками, вони раби батька Айвенго Седрика. Красномовний напис на ошийнику: «Вамба, син Безмозкого, раб Седрика Ротервудського» [45]. В. Скотт не просто змальовував епізоди, він супроводжував їх аналітичними контекстами: «Вигляд і поведінка цих людей відрізнялися чи не більше, ніж їхній одяг. Обличчя раба, чи то пак кріпака-свинаря, було похмурим і сумним; з його зажуреної та похиленої постаті можна було подумати, що він до всього байдужий, майже апатичний, проте вогонь, що іноді спалахував у його червонуватих очах, вказував на те, що під зовнішньою байдужістю

ховалося усвідомлення свого пригнобленого стану й готовність до опору» [45].

У норманів же існувала розвинена феодална культура з усіма куртуазними нюансами: культом прекрасної пані, рицарськими турнірами, більш сучасним озброєнням тощо.

Цей історичний роман, як і багато інших романів шотландського письменника мають два основних сюжети і декілька побічних. Перший, основний сюжет, – історичний, у якому беруть участь як історичні особистості, так і вигадані персонажі. Другий сюжет – любовно-авантюрний. І у першого, і у другого сюжету висока ступінь передбачуваності. Фінал історичного сюжету нам відомий: нормани захопили територію англосаксів і саме на фоні таких історичних реалій розвиваються події. Любовно-авантюрна сюжетна лінія теж зрозуміла: любовна історія повинна мати завершення у олтаря. Герой і героїня обов'язково подолають усі перешкоди й благополучно поєднуються. (Бувають трагічні варіанти, але не в цьому творі). Щодо перешкод, то в романі «Айвенго» їх надзвичайно багато: батько Седрик незадоволений своїм сином, він хоче видати заміж свою вихованку Ровену за іншого, не за свого сина Айвенго, а за Ательстана Конінгсбургського – нащадка останнього короля саксонської династії. Цей герой абсолютно пасивний, він піддався ліннісній байдужості до всього, що відбувається навколо. Він, швидше за все, схожий вже на комічного героя, він нічого не хоче робити, він не бажає воювати, але ж у ньому тече королівська кров, і Седрик, натхненний своїми патріотичними почуттями, бажає видати свою вихованку саме за нього. Ровена залишається вірною Айвенго, незважаючи на тиск оточуючих. Перешкоди постійно переслідують Айвенго: його поранено на Лицарському турнірі, і в цей час у прекрасної Ровени з'являється суперниця – не менш прекрасна єврейка Ребекка. Вимальовується така колізія: героя твору кохають дві жінки. Вони протиставлені згідно правил романтичної літератури. В такій літературі ми зустрічаємо сюжети, коли дві жінки, протилежних за своїм типом, виборюють право на власне

щастя. У романі більш привабливо представлена Ребекка. Вона піклується про пораненого лицаря Айвенго. Тобто вона проводить з Айвенго більше часу, ніж його наречена Ровена, вона знаходиться на задньому плані. Айвенго спасає Ребекку, коли її звинувачують у чаклунстві та хочуть стратити. Лицар відстоює її гідність, вступаючи в поєдинок, перемога в якому символізує невинність Ревекки. І той вибір, який робить Айвенго наприкінці роману подобається далеко не всім читачам, адже виникає відчуття того, що саме Ребекка гідна бути дружиною Айвенго. Для того, щоб любовний сюжет був цікавим, повинен бути антагоніст, суперник. Таким суперником по відношенню до цих двох жінок є лицар-тамплієр Бріан де Буагільбер, представник Ордену храмовників, непримиренний противник Айвенго та короля Річарда I Левове Серце.

Особливий емоційний стан викликає лицарський турнір. В. Скот починає VIII розділ роману з яскравих віршів Дж. Драйдена «Паламон і Арсит»

*Сурмить сурма – то лицар на двобій
Суперника закликав, і ясний
Потемнів день від тупоту копит,
У лицарській руці ясніє щит,
І вістря списа жадібно блищить.
Помчали коні. Вже мечі в руці –
І сам на сам спинилися бійці [17].*

Поява невідомого лицаря – це найхвилююча частина роману: «Скільки можна було судити про людину, заковану у бойові обладунки, новий боєць був трохи вищий середнього зросту й здавався швидше тендітним, ніж кремезним. На ньому був сталевий панцир із багатомановою золотою насічкою; герб на його щиті зображував молодий дуб, вирваний із коренем; під ним був напис іспанською мовою: «*Desdichado*», що означає «Позбавлений спадщини» [45]. Їхав він на чудовому вороному коні. Проїжджаючи уздовж галерей, він витонченим рухом схилив спис, вітаючи принца й дам. Спритність, із якою

він керував конем, і юнацька грація його рухів відразу прихилили до нього серця більшості глядачів, і з юрби пролунали вигуки:

– *Торкни списом щит Ральфа де Віпонта! Викликай йоанніта: він не такий міцний у сідлі, з ним легше буде впоратися!»* [45].

Ми торкнулися сюжетів, у яких задіяні вигадані герої, але в романі є й історичні особистості.

Головним героєм твору В. Скотт робить не значну історичну особу (короля Річарда або принца Джона), а пересічну людину. І хоча лицар Айвенго – це образ сміливого, благородного воїна, ідеального лицаря, але з точки зору історичного процесу він – людина звичайна, від якої в історії нічого не залежить. Це і було великим відкриттям В. Скотта. Бо у своїх історичних романах він вперше показав, що справжніми творцями історії є не видатні особистості, а простий народ: чи це буде саксонський дворянин, такий як Айвенго, чи навіть кріпаки Гурт і Вамба. Саме від їх відданості, кмітливості, порядності залежить доля короля Річарда. Тож, рятуючи короля, вони таким чином впливають на історію Англії. З точки зору В. Скотта, історичний роман повинен поруч зі значними історичними подіями показати приватне життя звичайних людей. І воно може бути не менш цікавим і захоплюючим, ніж життя короля.

Звернемо увагу на особливості інтерпретації В. Скоттом історичної постаті короля Річарда, що носив горде прізвисько Левове Серце. В реальності Річард I (Річард Левове Серце) – король Англії, герцог Нормандії, граф Анжуйський (1189–1199) – ватажок третього Хрестового походу (1189–1192) – особистість доволі суперечлива.

Образ цієї історичної особистості відтворювався з тих сюжетів, які мали місце в народних баладах. Там про нього писали як про людину, що поважає народ, він має лицарські чесноти, завжди здатний захистити скривджених англійців. Тобто Річард I завжди підтримує тих, чиї права утискаються, він, навіть об'єднується з розбійниками, у яких теж немає прав, щоб захопити замок Торкілстон.

В. Скотту були відомі певні історичні документи, які підштовхували письменника до думки, що реальний Річард I не був романтичним лицарем без страху й сумніву.

За деякими даними, Левовим Серцем його прозвали жителі сицилійського міста Мессіни, яке він безжально і криваво пограбував по дорозі у Святу землю. І прізвисько, дане йому, говорило не стільки про безстрашність, скільки про жорстокосердя англійського короля

За іншими даними саме так його стали називати після того, як під час хрестового походу він стратив в Акрі більше двох тисяч заручників, не отримавши за них викупу. Вираз «Левове серце» означає мужність і лицарську відвагу, а образ сміливого короля-лицаря навіть став одним із стереотипів сучасної культури. Але є й інше ставлення до етимології імені короля: прізвисько «Левове Серце» пов'язують із звірячою жорстокістю цієї людини. Тобто реальна біографія цього лицаря огорнута огидними фактами, які йдуть у розріз із привабливим образом, який відтворив у романі «Айвенго» В. Скотт. Він під маскою Чорного Лицаря спасає пораненого Айвенго, коли виносить його на руках із палаючого замку; рятує батька Айвенго Седріка Сакса разм із його вихованкою Ровеною, додає зусиль, щоб примирити батька (Седріка) із сином (Айвенго).

Ті сюжети, якими наділяє історичного героя В. Скотт, не мають документально-історичного підґрунтя, але це ніяк не засмучує шотландського письменника. Щоб підкреслити широту душі Річарда I Левове Серце, письменник показує його в момент відвідування келії брата Тука де він влаштовує доволі веселий бенкет. Подібна сюжетна канва свідчить про дотримання відомої традиції сприйняття лицаря як «шукача пригод».

В. Скотт знаходив подібні мотиви не тільки в старовинних баладах Шотландії чи Англії, а й такі, що стосувалися афро-євразійської культури.

Ця історична постать доволі романтизована. Історичні довідки та рукописи свідчать про те, що він був далеким від народу, з яким він, нібито,

ходив на штурм феодальних замків, не був справедливим суддею, як ми спостерігаємо у романі «Айвенго». До того ж, народ позбувався феодального пригнічення не завдяки королям, а всупереч їх волі. Феодальний гніт був знищений англійським народом не під керівництвом королів, а під керівництвом народних героїв, які виконували волю багатостраждального народу. Так, король Англії, Шотландії та Ірландії Карл Перший, який зробив спробу приборкати повсталий народ, був страчений (йому відтяли голову).

Виникає питання: чому тоді В. Скотт у романі «Айвенго» ідеалізує короля, який разом із селянами руйнує замок феодала? Справа в тому, що В. Скотт дотримувався консервативних поглядів, він вбачав у монархічному устрою багато переваг. На його думку, монархічна політична система потребує ревізії, певного поліпшення. Ось якими рисами наділяє письменник монарха, короля Річарда I Левове Серце: чесний лицар, шанобливо ставиться до простого народу, захищає знедолених, з повагою ставиться до національних почуттів англосаксів, любить свою країну (Англію), відважний та сильний воїн, мудрий військовий стратег.

І хоча образ короля в романі є повністю ідеалізованим, оскільки має великі розбіжності з історичним прототипом, В. Скотт показує зразок справжнього лідера-монарха, здатного зробити країну прогресивною, щасливою та економічно і культурно розвиненою.

Великою заслугою короля Річарда I, на думку В. Скотта, є те, що він своєчасно зорієнтувався в складній політичній ситуації, не допустив розколу та розбрату в державі й позиціонував себе не тільки королем норманів, а й англосаксів, адже ці народи в даній історичній реальності уособлювали англійську націю. Незважаючи на великий супротив з боку певної частини англосаксів, які не хотіли примиритися з норманами, король невпинно відстоював свою стійку позицію, яку вважав єдиною правильною і прогресивною. Ось що він каже барону Седріку: «Ні, благородний Седріку, я король англійський. Заповітне моє бажання в тому, щоб всі сили Англії жили між собою в мирі та злагоді» [45].

В решті-решт і Седрік Сакс – лідер у середовищі саксонської знаті, і той же Локслі, який втілює риси Робін Гуда, народного героя середньовічних англійських балад, визнали Річарда I Левове Сердце королем Англії.

Отже, головний історичний персонаж роману – Річард I Левове Сердце, представлений В. Скоттом епізодично, знаходиться на третьому плані. На думку автора, цей образ втілює прогресивну тенденцію епохи – затвердження англійської державності. Цим Річард виражає національні інтереси англійського народу, і тому народ, утомлений від феодалних усобиць, підтримує його. Ідеалізуючи особу Річарда, В. Скотт, проте, правильно схоплює і показує саме історичну тенденцію руху подій.

Висновки до першого розділу

В. Скотт неймовірно тонко розумів історичні процеси, шляхи їх розвитку. Він цікавився перш за все питанням про процеси формування сучасних націй. Одним із важливих етапів походження сучасної Європи В. Скотт вбачав у поєднанні (складанні) національних централізованих держав. Тобто питання нації – це перша тема письменника, а складання національних груп, політична концепція націй – це друга тема мислителя на історичні теми.

Ще одна, третя тема В. Скотта, стосується буржуазних революцій. Саме буржуазні революції, на думку «шотландського чародія», є початком сучасної Європи. Тобто, В. Скотт відіграв значну роль не тільки як романіст, він активно вплинув на розвиток історичної науки.

В. Скотт не випадково став учителем істориків, тому що художня література завжди йшла попереду історії (приклад тому «Хроніки Шекспіра» та історичні романи В. Скотта).

Це свідчить про це, що В. Скотт відтворив жанрову модель на філософському підґрунті, наголошуючи на міцному зв'язку приватних інтересів із інтересами суспільними, загальнолюдськими. Його твори відрізняються композиційною широтою, контрастністю картин, стилем, який

об'єднує історіографічні матеріали з літературно-художньою системою. Історична точність базувалася на романтичній інтризі. Політичні діячі огорнуті флером вимислу та домислу, при цьому вони набирають історичної витонченості та узагальненої масштабності.

Значна роль у творчості В. Скотта приділяється пейзажу, який впливає на уяву читача, зміцнює образи в контексті їх філософсько-історичних роздумів.

В. Скотт розширив межі роману, поєднував та аналізував різні типи, стани, класи та події. Він спромігся розкрити в одній оповіді життя цілої країни. Письменнику вдалося філігранно показати приватне життя простої людини в руслі суспільного життя, суспільно-політичних потрясінь; показати пересічну особу в контексті державного будівництва.

У художніх творах концептуальний погляд на поняття історизму був сформований у В. Шекспіра, який занурювався в складні взаємовідносини людей, вибудовуючи своєрідну характерологію образів, завдяки яким драматург формував ключові узагальнення часу.

Історизм почав сприйматися в значенні елементу опосередкованого розвитку – це ідея визначення минулого теперішнім, хоча подібна думка періодично перебувала та й перебуває в процесі дискусії.

Історизм має велику кількість змістовних акцентів, яку системно досліджували науковці. Так, окрім поняття «історизм» ми звертаємо увагу на «історицизм» або «історичність».

У першій третині ХХ ст. британсько-австрійський філософ, логік і соціолог К. Р. Поппер увів до наукового обігу термін «історицизм». Це поняття стосувалося певних історичних закономірностей та законів, що давало підстави вважати історичний процес передбачуваним, тобто вчений наполягав на тому, що майбутнє можна спрогнозувати. Паралельно з цим вченим працював німецький філософ-ідеаліст, літературознавець В. Дільтей. Він пропонував важливий варіант історизму під назвою «історичність».

Згідно його наукової концепції історичні процеси слід розглядати не як минуле, що завершилося, а як незавершений рух, до якого ми всі причетні.

Звертає на себе увагу визначення «історизму» філологом-скандинавістом М. І. Стеблиним-Каменським. Він акцентує увагу на важливій ознаці історизму – «гіпотезі нетотожності». Тобто історизм проявляє себе в повній мірі, коли не просто відбуваються якісь побутові зміни, стає іншим спосіб життя, а саме тоді, коли відчутні колосальні зміни в психології людей у їх сприйнятті світу.

Якщо «новий історизм» подавав минувшину сучасною лексикою, адаптувавши історичні події до сучасності, то інша модель відтворення історичних подій, яка отримала назву «старий історизм» (цей термін належить дослідниці історичного постмодерністського історичного роману Великобританії, Німеччини та Австрії Ю.С. Рейнекі): намагання досить точно відтворити минулі часи, використовуючи застарілу лексику: архаїзми, історизми тощо. Всі ці історіографічні поняття міцно пов'язані з розвитком літературного процесу.

В романі «Айвенго» ключовою проблемою є національна боротьба саксів з норманами. Принцип історизму, закладений у художній канві роману, був настільки аналітично вивірений, що став поштовхом для французького історика О. Т'єррі в його прагненні написати історіографічний труд, пов'язаний із Середньовічною Англією.

В. Скотт вивів один із принципів історичного роману. На його думку, історичний роман повинен описувати певний конфлікт партій, суспільних груп, релігійних спільнот, двох країн тощо. Конфлікт він пов'язував з перехідною епохою, коли вирішується майбутнє. Окрім конфлікту необхідна драматична складова. В. Скотт вводить в текст неісторичного героя, молоду людини, героїчного складу, який не був учасником цього конфлікту.

В. Скотт написав роман про англійську історію, дії якої відбуваються наприкінці XII ст.

Якщо в шотландських романах розкривається конфлікт між Англією та Шотландією, то в «Айвенго» немає гострого політичного конфлікту, військового конфлікту, а спостерігається місцевий конфлікт: англосакси (завойовані) конфліктують з норманами-завойовниками.

В. Скотт демонструє думку про те, що майбутнє належить не англосаксам, воно належить переможцям, історію теж пишуть переможці, якими є нормани. Вони демонстрували набагато більшу культуру ніж англосакси.

Цей історичний роман, як і багато інших романів шотландського письменника мають два основних сюжети і декілька побічних. Перший, основний сюжет, – історичний, у якому беруть участь як історичні особистості, так і вигадані персонажі. Другий сюжет – любовно-авантюрний.

Образ історичної особистості (Річарда I Левове Серце) відтворювався з тих сюжетів, які мали місце в народних баладах. Там про нього писали як про людину, що поважає народ, він має лицарські чесноти, завжди здатний захистити скривджених англійців.

І хоча образ короля в романі є повністю ідеалізованим, оскільки має великі розбіжності з історичним прототипом, В. Скотт показує зразок справжнього лідера-монарха, здатного зробити країну прогресивною, щасливою та економічно і культурно розвиненою.

Великою заслугою короля Річарда I, на думку В. Скотта, є те, що він своєчасно зорієнтувався в складній політичній ситуації, не допустив розколу та розбрату в державі й позиціонував себе не тільки королем норманів, а й англосаксів, адже ці народи в даній історичній реальності уособлювали англійську націю.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ У ПЕРЕКЛАДАХ ІСТОРИЧНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ В. СКОТТА «АЙВЕНГО»)

2.1. Досягнення у галузі українського перекладу творів засновника жанру історичного роману В. Скотта

Творчість славетного шотландського письменника В. Скотта, засновника жанру історичного роману, завжди викликала зацікавленість в українському середовищі. На цей факт звернув увагу і видатний український поет, прозаїк, драматург, громадський і політичний діяч І. Франко, якого цікавило національне підґрунтя скоттівської поезики: глибоке знання фольклору та народних традицій, розуміння процесів, пов'язаних із формуванням націй на рівні етнічно-культурного народного духу [цит. за: 42, с. 215].

Активне осмислення творчої спадщини історичного романіста в Україні розпочалося приблизно на півстоліття пізніше, ніж у країнах Європи. Ця ситуація обумовлена тим, що розвиток української літератури в першій половині ХІХ ст. стримувався суворими миколаївськими цензурними обмеженнями, які практично унеможливлювали видання літературних творів українською мовою. Ще однією причиною, яка спонукала до поширення творчості В. Скотта, стала ізоляція країни від демократичних держав, тобто ізольованість української літератури від світових літературних та культурних процесів періоду радянської доби, що й культивувало необхідність відновлення інформаційно-культурної прогалини.

Саме ідеологічна складова була на заваді появі художньої спадщини шотландського (англійського) письменника.

У 1929 році відбулося перше видання українського перекладу роману В. Скотта «Карло Сміливий». В передмові до цього видання перекладачка Н. Ткаченко-Ходкевич представила короткий огляд самого твору та його

автора, акцентуючи увагу на помітному впливі В. Скотта на творчість видатних українських письменників, таких як П. Куліш та Т. Шевченко. Крім цього, вона зауважила, що цей вплив також відчували як європейські письменники, так і американські митці слова. Така взаємодія відзначалася в основних аспектах творчості В. Скотта, зокрема, в живописних описах локальних особливостей, замків, одягу, зброї та страв, які подавалися на бенкетах у його романах. Другий визначний аспект полягає в поетизації національного духу, який він артикулює, ілюструючи його, так би мовити, з художнього боку, враховуючи духовну естетику, яка становить їхню національну гордість.

За кожним новим виданням роману з'являлися невеликі, але заслуговуючі на увагу публікації, які можна визначити як популярно-аналітичні статті. Ці матеріали викликали значний інтерес і отримали великий розголос серед читачів. Це обумовлено тим фактом, що на той час такі статті виступали в ролі єдиного джерела інформації щодо життя та літературної діяльності видатного англійського романіста в Україні. Цей підхід можна проілюструвати на прикладі передмови до українського перекладу роману «Роб Рой», яку підготував Ю. Корецький у 1938 році. У цій передмові читачі мали можливість ознайомитися з рядом фактів, пов'язаних із життям та творчістю історичної постаті Роб Роя з клану Мак-Грегорів, який походить із династії давніх королів Ірландії. На основі цих фактів в передмові створено образ головного героя та висвітлено його індивідуальні особливості, включаючи детальний опис походження, сімейного стану, мотивації для обрання шляху розбійника, характерних рис та виділених розумових здібностей.

Отже, ініційовані перші наукові розвідки щодо рецепції творчості В. Скотта в Україні були безпосередньо пов'язані з питаннями перекладу. Наприклад, у статті Л. Луців у 1933 році під назвою «Вальтер Скотт», автор вивчав переклади творів В. Скотта на українську мову, розпочавши з 1930-х років. [34]. Ця стаття виникла до сторіччя з дня смерті В. Скотта і містила

критичний огляд нових видань творів письменника в українських перекладах, таких як «Айвенго» (переклад А. Волковича), «Карло Сміливий», «Талісман» (переклад Н. Ткаченко-Ходкевич), і «Роб Рой» (переклад Л. Скрипника та С. Гаєвського). Важливо зауважити, що перекладачі вважали свою роботу спробою передати цінний твір великого англійського прозаїка мовою своєї батьківщини, зазначаючи, що переклад не лише відтворює літературний текст, але і слугує засобом сприяння ідейному спілкуванню з В. Скоттом.

Паралельно із виданнями текстів, які мали на меті популяризацію та ознайомлення, наукове співтовариство активно розробляло літературознавчі дослідження, спрямовані на аналіз стилю та поетики автора на тематичному і поетичному рівнях. Серед перших академічних досліджень творчості В. Скотта в Україні слід відзначити статті Б. Неймана, зокрема «Куліш і Вальтер Скотт» (1928) [39], які розглядали вплив В. Скотта на українських прозаїків, зокрема П. Куліша. У своїх працях Б. Нейман підкреслював, що П. Куліш, так само як і інші історичні романісти 1840–50-х років, підпадав під вплив В. Скотта. Цей вплив тривав протягом усього життя П. Куліша.

Досліджуючи романи українського письменника, Б. Нейман звертав увагу на елементи, які П. Куліш запозичив у великого шотландця, такі як поетизація народного побуту, ідеалізація національного духу, патріотизм та структурні особливості побудови романів. Літературознавець В. Петров, у своєму аналізі роману «Михайло Чернишенко» П. Куліша, вказує на те, що читач негайно розпізнає вплив «Айвенго» В. Скотта та відчуває художнє завдання автора, який, очевидно, прагнув передати відомі образи, притаманні романам В. Скотта, в контексті українського історичного минулого. У цій статті також розглядається відсутність очевидних та відкритих «Вальтер-Скоттизмів» у романі «Чорна рада» П. Куліша, порівняно з їх значущою кількісною присутністю у «Михайлі Чернишенку», і виразно висловлюється переконання П. Куліша у тому, що історичний роман може бути написаний без перенесення традиційних англійських образів у контекст козацької України [41].

Протягом дев'яти років до появи об'ємної вступної статті відомого академіка О. Білецького до українського видання роману «Квентін Дорвард» у 1937 році, не існувало жодних відгуків або наукових матеріалів, щодо аналізу творчості В. Скотта [7]. У своєму літературному дослідженні О. Білецький вийшов за межі стандартного аналізу самого роману та історичних подій, які лягли в його основу. Він зосередив увагу на ключових аспектах світогляду та творчості В. Скотта, а саме на літературних історичних постатях, які були презентовані відповідно до історично достовірних образів. Це включало в себе і вигадані, і реальні особи, які могли б існувати в контексті історії. Особливий акцент був зроблений на патріотизмі та консервативних переконаннях романіста, його відданості старим традиціям та цінностям. Автор також розглянув історичний роман як жанр загалом, вказуючи на виняткові здібності В. Скотта у створенні історичних образів. Він пояснив, які заслуги письменника допомогли зрозуміти причини його світової слави, вплив на світову літературу і наслідки для подальшого розвитку літературного жанру історичного роману.

Протягом наступних років кількість літературних аналітичних публікацій зменшилася, що свідчило про відчутний спад зацікавленості читачів та критиків творчістю В. Скотта. Причиною цього явища стала негативна динаміка в суспільно-політичному контексті 50-х років ХХ ст., зокрема боротьба проти космополітизму, яка відбулася в СРСР і, зокрема, в Україні. Ця боротьба відобразилася на культурному та мистецькому рівнях.

Інтерес українських читачів до В. Скотта, як видатної постаті, призвів до появи численних біографічних досліджень та критичних статей на початку 1970-х років. Так, однією з перших публікацій в Україні, спрямованих на вивчення рецепції творчості романіста, вважається стаття Бориса Ремізова «Вальтер Скотт на Україні» (1971). У цій публікації було представлено літературознавчий огляд праць англійського прозаїка, а також частковий аналіз рецепції творів В. Скотта в Україні, розвиток поглядів на його літературну творчість та способи відтворення стилю великого шотландця у

творчості українських письменників. Важливим був також висновок вченого. Він вважав, що на той момент стан дослідження та перекладу творів англійського прозаїка в Україні був невдоволюючим та потребував більшої уваги: «Українське радянське літературознавство ще й досі має борги перед В. Скоттом» [43]. У 1971 році в Українському історичному журналі (№ 8) була опублікована стаття під назвою «Вальтер Скотт та його внесок у вивчення історії» М. Брайченка, приурочена до 200-річчя від дня народження В. Скотта [12]. У цій публікації наведено короткий огляд інформації щодо В. Скотта як видатного археолога і вченого в галузі старовинознавства. Автор статті підкреслює вражаючі знання В. Скотта з історії та археології. Він відзначає ретельний пошук першоджерел, особливий інтерес до літературних пам'яток, а також дослідження стародавніх рукописів, хронік, мемуарів, юридичних документів і кодексів. В. Скотт активно збирав та архівував народні перекази. Важливо зазначити, що В. Скотт проявляв видатні знання стародавньої архітектури, досліджуючи її на місці, особисто оглядаючи залишки середньовічних замків, старовинні квартали міст, монастирі, собори та каплиці. Він також був добре ознайомлений із спеціалізованою літературою, присвяченою цим німим свідкам далекого минулого. Проте слід відзначити, що В. Скотт не був професійним археологом і не проводив систематичних археологічних розкопок. Тому його даними не дорікаються в наукових статтях, хоча його знання у галузі старовинознавства вимагають визнання.

У середині 1980-х років у галузі українського літературознавства спостерігається збільшення інтересу до аналізу творчого методу В. Скотта. На параді з іноземної філології у 1974 році, в Республіканському міжвідомчому збірнику «Іноземна філологія», була опублікована стаття В. Зінченка з назвою «А. Ірасек і В. Скотт» [25]. Ця публікація вже не мала загального ознайомлювального характеру, але була спрямована на порівняльний аналіз, зокрема, на типологію історичних романів.

Стаття розглядала твори чеського письменника XIX століття А. Ірасека через призму історичних романів В. Скотта. Аналізувати романи «Пуритани» і «Роб Рой» В. Скотта дозволило виявити не лише відмінний підхід до зображення історичних конфліктів, але й більш розвинену композицію першого роману. Шляхом порівняння творів А. Ірасека та В. Скотта автор статті підкреслює, що чеський романіст упродовж своєї творчості створював романи, що були схожі на ті, які є у спадщині В. Скотта, однак удосконалював їх (у більшості прикладів він переважав романи, схожі на «Пуританів»). Це порівняння також вказує на те, що А. Ірасек не обмежувався створенням лише однотипних історичних романів, схожих на ті, що створив В. Скотт.

Процес подальших академічних досліджень продовжила літературознавиця Роксолана Зорівчак, у 1988 році вийшла її наукова праця «У взаєминах з літературами Заходу і Сходу». Ці праці зосереджені, передусім, на аналізі досягнень у галузі українського перекладу творів В. Скотта [26].

Суттєвим досягненням у українському літературно-критичному вивченні творчості В. Скотта були видані у 1988 році монографія Євгена Нахліка під назвою «Українська романтична проза 20–30-х років XIX століття» і академічний огляд Р. Зорівчака «Українсько-англійські літературні взаємини». У своїй монографії Є. Нахлік у розділі присвяченому вивченню впливу історичних романів В. Скотта досліджує їхній внесок у розвиток української історичної прози. Крім цього, він надає короткий аналіз творів П. Білецького-Носенка, М. Гоголя, П. Куліша, Є. Гребінки, Марка Вовчка та інших, спрямований на виявлення їхніх типологічних подібностей, зокрема, через призму взаємодії із творчістю В. Скотта.

Р. Зорівчак у своєму дослідженні, спрямованому на вивчення взаємодії української літератури із літературою Англії, зібрала та систематизувала інформацію щодо контактних і генетичних зв'язків між обома культурами. Вона визначила роль та місце англійської літератури у історичному розвитку

українського письменства, провела типологічні порівняння на різних рівнях літературного аналізу (напрямки, автори, літературні твори). При цьому вона використовувала методологічні підходи радянської та світової порівняльної літературознавчої науки.

Паралельно з глибоким історичним та хронологічним розглядом літературних відносин між Україною та Англією, в її дослідженні також присутні окремі аспекти рецепції та порівняльного аналізу літературних творів видатних літературних постатей в українському та іншомовному культурному контексті.

У вивченні творчості В. Скотта в українському літературознавстві можна виокремити кілька основних етапів. Похитнувшись інтерес до романіста після перших українських перекладів його творів, спричинений суспільно-політичними подіями в Україні, був відновлений у 70–80-х роках ХХ ст. завдяки працям українських літературознавців, а також канадського дослідника Р. Багрія [4].

Поступово відбувався перехід від загальних аналітичних роздумів і публіцистичних статей до більш глибоких і науково обґрунтованих досліджень, що охоплюють не лише історичний контекст, а й художні аспекти творчості В. Скотта. Результатом цього процесу стали монографії, академічні огляди, статті, присвячені різним аспектам впливу В. Скотта на українську літературу та роль історичного роману в її розвитку.

Особливу увагу привернули дослідження з рецепції та порівняльного аналізу творів В. Скотта в контексті української літератури. Вони сприяли кращому розумінню впливу романіста на українських письменників і виявились значущими для вивчення історії української літературної традиції.

Ці дослідження свідчать про наростаючий інтерес українських літературознавців до творчості В. Скотта та визначають вагому роль, яку він відіграв у світовій та українській літературній спадщині. При цьому, порівнюючи «Чорну раду» П. Куліша з романами В. Скотта, дослідники преслідують іншу мету. Радянська літературна ідеологія підкреслювала, що

українська література – це лише регіональне явище в межах російської літератури, і будь-який європейський вплив відбувався завдяки російському посередництву. Проте ці дослідження демонструють інший підхід: П. Куліш, хоча і був знайомий з російською історичною романістикою, безпосередньо використовував твори В. Скотта при написанні «Чорної ради». Ця робота стала свого роду реакцією на «Тараса Бульбу» Гоголя, якого Куліш вважав недостатньо вдалим у жанровому відношенні.

Аналізуючи романи «Тарас Бульба» і «Чорна рада» через призму моделі історичного роману В. Скотта, дослідник історичної романістики Р. Багрій висвітлює основні аспекти цієї структури через призму тематичного ряду творів шотландського «чародія», заходить аргументи для розрізнення між жанрами роману та романтичної повісті на історичну тематику. Окремою частиною літературно-критичного нарису Р. Багрія є розмова про вплив вальтерскоттівської моделі на М. Гоголя. Далі аналізується гоголівська повість «Тарас Бульба». А останній розділ цих нарисів присвячується відродженню романтизму в Україні, В. Скотта в історичних романах П. Куліша, зокрема в «Чорній раді». Детально аналізується «Чорна рада» з використанням моделі взірця [4].

Загальна ідея дослідження полягає в представленні нового підходу до розуміння романів «Тарас Бульба» і «Чорна рада», що допомагає зменшити проблематичний аспект у дослідженні творчості П. Куліша та пролити світло на його місце в українській літературі та культурному контексті.

Апаратом літературної критики та досліджень української літературної спільноти в 90-х роках стали монографія Р. Багрія, Є. Нахліка, а також праці Р. Зорівчак, що засвідчується як значущий внесок до вивчення творчості В. Скотта. Ці наукові дослідження фактично завершили активний період досліджень художнього спадку англійського письменника в Україні в рамках української літературної критики.

У висвітленому контексті можна підсумувати, що рецепція творчості В. Скотта в Україні відзначалася послідовним розвитком і розширенням

досліджень з часом. Початкові роботи, які були спрямовані на вивчення окремих аспектів творчості англійського письменника, в подальшому сприяли розвитку інтересу до нього в українському літературознавстві. Насамперед, це виявилось у детальному аналізі та порівняльних дослідженнях творів В. Скотта з творами українських письменників. Особливу увагу приділяли історичним аспектам романтичних робіт В. Скотта і його впливу на українську літературу.

Важливим кроком у рецепції стало розроблення науково-методичних матеріалів для вивчення творчості В. Скотта в навчальних закладах, а також публікація методичних рекомендацій для вчителів. Це свідчить про стале визнання його творчості і закріплення за ним статусу "улюбленого класика" в українському літературному доробку.

До останніх досліджень у сфері порівняльного аналізу української та англійської літератур відноситься аналіз художніх систем, заснований на вивченні фольклорних коренів творчості В. Скотта та Р. Бернса. Отримані результати були описані в авторефераті кандидатської дисертації К. Багратіон-Мухранської, яка під назвою «Фольклорні джерела творчості Р. Бернса та В. Скотта в контексті «Антиномія – вигадка»» (2005) докладно і всебічно проаналізувала фольклорні та історичні джерела творчості Р. Бернса та В. Скотта, розглядаючи їх у контексті антиномії між «історією» та «вигадкою» протягом їх творчого життя [3].

Особливий акцент у дисертації було зроблено на вивченні народних та літературних балад, а також на аналізі способу, яким В. Скотт запозичував досвід Р. Бернса. Особлива увага приділялася гіпотезі про спільний історичний прототип таких видатних постатей, як Томас Римац та Тем Лін, які відзначалися в шотландському та світовому фольклорі. Проведений аналіз також підкреслив важливість дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу фольклору, історії та літератури, розкриваючи закономірності трансформації фольклорних та історичних елементів у літературі. Враховуючи всі суттєві відмінності цих споріднених явищ, дослідниця

вказала на важливість розгляду їх взаємодії для глибшого розуміння національного менталітету та творчості.

Тож, рецепція літературної спадщини В. Скотта в Україні визначалася впливом соціокультурних та політичних чинників. Тривалий період сприйняття творів цього британського прозаїка через посередництво інших літературних творів та виникнення літературного буму є результатами негативного втручання держави у літературний процес в Україні та довготривалого відставання від європейських літературних тенденцій.

З іншого боку, сприйняття творчості В. Скотта в Україні задовольнило внутрішню потребу української літератури та очолило порожню нішу в історичній прозі. Таким чином, літературна спадщина В. Скотта стала однією з основ, на яких розвивався український історичний роман.

Сприйняття його творів в Україні характеризується інтенсивним процесом інтерпретації прози цього письменника українською мовою. Крім того, переклади творів В. Скотта відіграли важливу роль у міжлітературному обміні та збагаченні літературних жанрів і тематики. Вони заповнили прогалини, що існували у розвитку українського історичного роману від «Чорної ради» П. Куліша до появи історичних романів М. Старицького.

Аналіз динаміки критичного сприйняття творчості В. Скотта в Україні дає можливість визначити два основних етапи цього процесу:

Перший етап охоплює період від XIX ст. до перших десятиліть XX ст. і відзначається значним зацікавленням до творчості цього британського прозаїка. Він характеризується виходом публікацій, які мали на меті популяризацію і вивчення творів В. Скотта.

Другий етап, який розпочався з початку 1970-х років і триває до сучасності, характеризується стійким інтересом літературознавців до творчості В. Скотта. На цьому етапі вивчення творчості автора продовжується, розширюється тематика та проблематика досліджень, розвиваються порівняльні літературні студії і створюються навчально-методичні матеріали.

2.2. Перекладацькі стратегії перекладу роману В. Скотта «Айвенго» (перекладачі Ігор Давиденко та Юрій Лісняк)

Концепція перекладацької стратегії виникла задовго до утвердження перекладознавства як самостійної наукової галузі. Основні принципи цієї стратегії були сформульовані в працях видатних авторів, таких як Й. Гете, Ф. Гюттінгер, Дж. Драйден, А. Тайтлер та інших. Проте протягом тривалого періоду часу термін «перекладацька стратегія» не мав широкого вжитку серед теоретиків перекладу. Замість цього, вони використовували термін «метод перекладу», зокрема у відомій доповіді Ф. Шлейхермана «Про різні методи перекладу».

Багато лінгвістів, таких як І.С. Алексєєва, В.С. Виноградов, В.М. Ілюхін, В.М. Комісаров, Л.Л. Нелюбин, Я.І. Рецкер, В.В. Сдобніков, А.Д. Швейцер, Е. Честерман, В. Лерчер, Л. Венуті присвячували свої дослідження стратегіям перекладу, їх характеристикам, методам і засобам виконання. Незважаючи на постійний розвиток цього напрямку досліджень, виникає відсутність єднання в інтерпретації терміну «перекладацькі стратегії». Це обумовлено потребою у конкретизації його визначення та недостатнім вивченням деяких аспектів, що підсилює актуальність подальших досліджень. В літературі не так багато спроб наукового визначення чи пояснення поняття «стратегія перекладу», проте варто відзначити роботи Х. Крінгса, Н.К. Гарбовського, Р.К. Міньяр-Белоручєва.

Перекладацька стратегія – це набір перекладацьких дій, організованих в програму, яка визначає спосіб виконання завдання з перекладу. Основна мета стратегії полягає в точному відтворенні комунікативного наміру інформаційного відправника з іноземної мови на мову перекладу. У цьому контексті беруть до уваги культурні та особисті характеристики оратора, його базовий рівень мови, мовну надкатегорію та підкатегорію.

Визначення стратегії перекладу обумовлене не лише особистими уподобаннями перекладача та жанром оригінального тексту, але й низкою об'єктивних чинників, таких як: а) аудиторія, до якої спрямований переклад

та стан цільової літературної системи; б) наявність інших перекладів даного твору в цільовій літературі. Особлива потреба у форензійному перекладі виникає тоді, коли кількість внутрішніх перекладів досягає критичного рівня, що призводить до відчутного віддалення читача від оригіналу.

Дослідження перекладацьких універсалій виникло на фоні кількох обставин. Першим чинником є давнє переконання у тому, що переклади відрізняються від інших видів текстів. Існує давня традиція критики перекладів, які, як вважалося, звучать неприродно, що призвело до виникнення термінів «перекладацька мова» або «транслейшенізм» (англ. “translationese”). Також давно визнано, що деякі аспекти джерельного тексту, його значення або стилю зазвичай «втрачаються у перекладі» [11]. У основі обох цих традицій лежить припущення, що кожен переклад має спільні риси з іншими перекладами, оскільки без цього будь-яке узагальнення щодо типових недоліків перекладів взагалі було б неможливим.

На підставі контрастивного аналізу перекладів і текстів оригіналів було виявлено низку рис, які вважаються спільними для всіх типів перекладених текстів, в основному на підставі контрастивного аналізу перекладів і текстів оригіналів. Ці особливості стосуються спрощення, уникнення повторів, наявних у вихідному тексті, експлікації, нормалізації, передачі дискурсу та відмінного розподілу лексичних одиниць.

У перекладеному тексті можна виділити три типи спрощення: лексичне, синтаксичне та стилістичне. Лексичне спрощення відбувається за шістьма принципами або стратегіями, які впливають із семантичної компетенції індивіда в його/її рідній мові. Ці принципи полягають у використанні термінів вищого рівня, коли в мові перекладу немає еквівалентних гіпонімів, наближенні понять, виражених у тексті мовою оригіналу, використанні «загальноновживаних» або «знайомих» синонімів, перенесенні всіх функцій слова мови оригіналу на його еквівалент мовою перекладу, використанні просторічних виразів замість концептуально відповідних слів або виразів високого рівня (особливо це стосується

релігійних, культурно-специфічних або технічних термінів), а також у використанні перефразування, коли між мовами оригіналу та перекладу існує культурний розрив.

Що стосується синтаксичного спрощення, то є кілька прикладів, коли складний синтаксис спрощується шляхом заміни нескінченних речень на скінченні та шляхом придушення умовних періодів. Вона також наводить вагомі докази різних форм стилістичного спрощення, найпоширенішими з яких є тенденція до розбиття довгих послідовностей і речень, заміна складних фразеологізмів на коротші словосполучення, скорочення або опускання повторів і надлишкової інформації.

Перекладацькі процедури скорочення та опущення повторів, які зустрічаються у вихідному тексті, були зафіксовані різними вченими (наприклад, Блюм-Кулка та Левенстон, 1986) [55] і можуть розглядатися як аспект стилістичного спрощення.

Експлікація включає випадки, коли перекладач розширює текст перекладу, вставляючи додаткові слова. Такі явища призводять до підвищення рівня експліцитності тексту перекладу порівняно з відповідним текстом оригіналу. Основними процедурами є використання вигуків, щоб чіткіше виразити хід думок персонажів або підкреслити певну інтерпретацію, розширення стислих уривків, додавання модифікаторів, кваліфікаторів і сполучників для досягнення більшої прозорості, додавання додаткової інформації, вставка пояснень, повторення раніше згаданих деталей для більшої ясності, точна передача неявних або розпливчастих даних, надання більш точних описів, пряме називання географічних назв і роз'яснення займенників з точними формами ідентифікації.

Британська перекладознавиця М. Бейкер також наводить кілька прикладів, коли перекладач вставляє додаткову довідкову інформацію в текст перекладу, щоб заповнити культурну прогалину [53]. Різні форми нормалізації, такі як тенденція до завершення незакінчених речень, заміна неграматичних висловлювань оригіналу граматичним відтворенням,

видалення фальстартів і самокорекції. Нідерландський перекладознавиць Д. Турі визначає ще одну універсальну властивість перекладу: перекладачі, на його думку, схильні створювати перекладені висловлювання не за допомогою власних лінгвістичних знань, а безпосередньо з самого вихідного висловлювання. Універсальність передачі дискурсу виражається в такому перекладацькому законі, як закон інтерференції: *«при перекладі явища, що відносяться до структури вихідного тексту, мають тенденцію переноситися в текст перекладу»* [58]. Згідно з Турі, перенесення дискурсу, як негативне, так і позитивне, притаманне ментальним процесам, пов'язаним з перекладом. З психолінгвістичної точки зору, дія цього закону залежить від конкретного способу обробки вихідного тексту, так що *«чим більше структура тексту береться до уваги при формулюванні його перекладу, тим більше можна очікувати, що в цільовому тексті будуть присутні сліди інтерференції»* [58]. При виконанні перекладу необхідно звертати увагу на різницю між термінами, які вже відомі читачеві, та тими, які, можливо, йому невідомі. Приміром, візьмемо мало знайоме для читача слово, до перекладу якого застосовано таку перекладацьку стратегію, як транслітерація: *seneschal* / у перекладах Давиденка та Лісняка – *сенешалеві* / *сенешалю* [45]. Транслітерація дозволяє зберегти відчуття французького походження слова, створюючи враження незвичайного і невідомого для читача. Вона вносить елемент віддаленості і контрасту до звичного, але при цьому інформація про те, чим займався персонаж, залишається прихованою і невиявленою. Словникове визначення *«seneschal»* вказує на особу, яка керує побутовим господарством середньовічного короля чи видатної постаті. Оскільки українська мова не має прямого еквіваленту, у таких випадках рекомендовано надавати читачеві пояснення. На прикладі *«ealdorman»* «літня людина» (староангл.) – володар графства, представник шляхетної старшини. При перекладі: *« – А ти послухай, що я тобі ще скажу, – вів далі Вамба в тому ж дусі. – От, наприклад, старий наш олдерменський віл: поки його – такі раби, як ти, він носить своє саксонське прізвисько «veal», коли ж він*

опиняється перед знатним паном, віл стає полум'яним і люб'язним французьким мсьє де Туром» [45], І. Давиденко використовує транслітерацію, як і у перекладі «marshals», що визначається як придворний, який відповідав за королівські стайні та перебіг турнірів.

«Коли ж суперечки через місця зчинялися між поважнішими особами, їхні претензії вирішувалися двома маршалами ратного поля: Вільямом де Вівілем і Стівеном де Мартівалем. Ці маршали, озброєні з голови до ніг, роз'їжджали туди-сюди ареною, підтримуючи серед публіки суворий порядок» – (переклад Ігоря Давиденко).

В оригінальному тексті: «Others, which involved the rival claims of more elevated persons, were determined by the heralds, or by the two marshals of the field, William de Wyvil, and Stephen de Martival, who, armed at all points, rode up and down the lists to enforce and preserve good order among the spectators» [57].

Однією із стратегій відтворення семантичної інформації історизму є осучаснення, яке проілюстровано на прикладі слова «woodsman» – «лісничий». У цьому випадку важливо відзначити, що стилістичний відтінок слова не передається через відсутність точного історизму в українській мові. Однак сучасний еквівалент успішно вписується в контекст твору, не порушуючи його загальний стиль та структуру, оскільки зберігає основну інформацію про рід занять.

При перекладі важливо, щоб перекладач враховував, якби у тексті був відповідний контекст або пояснення, особливо щодо історичних термінів, значення яких не може бути повністю передане. Це особливо важливо, оскільки такий підхід дозволяє читачеві краще розуміти особливості епохи та, наприклад, походження персонажу. Так, наприклад, слово «sentinel» в текстах оригіналу використовується в різних контекстах, таких як варта, охорона короля та війни. Тому при перекладі слід приділяти увагу тому, наскільки зрозумілою є роль цієї особи в контексті або самому перекладі

слова. Згідно з словниковим визначенням, «sentinels» – це особи, які, схожі на сучасних вартових, призначених для несення варті.

У творах мистецтва спостерігаються різні методи перекладу, які варіюються від утримання або ігнорування історичного контексту до різних акцентів, ставлених при передачі історичних термінів, таких як відтворення або пропуск історичної інформації в перекладі. Передача семантичної історичної інформації сприяється за допомогою перекладацьких методів, таких як конкретизація чи осучаснення, а також описовий переклад. Бажання в перекладі акцентувати відчуття часу сприяє застосуванню таких прийомів, як транслітерація та транскрипція, а також використання аналогового еквіваленту. Виключення лексем є одним із методів для відокремлення термінів, щоб уникнути співпадіння значень різних історичних термінів у перекладі.

Важливо зазначити, що у історичних романах В. Скотта виокремлюються англійські імена, а також імена, походження яких віддзеркалює антропоніміку інших мов та діалектів. У романі «Айвенго», наприклад, значну кількість складають англійські власні імена, які часто використовуються разом із лексичними одиницями, що вказують на титул, звання, або числові значення, такі як Richard I (Річард I), Henry II (Генріх II), Wilhelm II (Вільгельм II), Edward III (Едуард III), Wilfred (Вілфред), Athelstane (Ательстан). Доволі часто можна спостерігати присутність французько-норманських антропонімів, які, як правило, представлені іменами лицарів-хрестоносців та їхніх прибічників, такими як Brian de Boisguillebert (Бріан де Буагільбер), Reginald Front-de-Boeuf (Реджинальд Фрон де Беф), Waldemar Fitzurse (Вальдемар Фіц-Урс), Maurice de Bracy (Моріс де Брасі), Philippe de Malvuazen (Філіп де Мальвуазен), Gilles de Molverer (Жиль де Мольверер), Philip French (Філіп Французький), William de Vivil (Вільям де Вівіль), Steven de Martival (Стівен де Мартіваль), Jacques Fitz Dotrel (Жак Фіц Дотрель).

Паралельно варто відзначити використання антропонімів, які були запозичені з івриту, такі як Isaac (Ісаак), Ishmael (Ізмаїл), Rebecca (Ребекка), Kirdzhat Jairam (Кірджат Джайрам), Abraham (Авраам), Joseph (Йосип), Nathan Ben Samuel (Натан Бен-Самуель), Lazarus (Лазар). Це використання антропонімів має на меті відтворення історичної атмосфери XII століття та відображення "старої" Англії (merry England) в романі.

У численних англійських антропонімах присутні імена-прізвиська, які виявляють значний прагматичний потенціал, оскільки вони несуть в собі характеристику конкретного персонажа. Такі форми іменування ґрунтуються на прагматично значущих атрибутах, зокрема:

- зовнішній опис характеристик героя, наприклад: Athelstane the Unready (ім'я відображає його повільні рішення, за що і отримав прізвисько Athelstan the Unready);
- особливості характеру героя та його психологічні особливості, як у випадку Richard the Lionheart;
- національна чи етнічна ідентичність героя, як у прикладі Sedric the Saxon.

Антропоніми допомагають створювати особливий настрій у романах В. Скотта, а також творчо відтворювати історичний та місцевий контекст відповідно до конкретного історичного періоду.

Л. Венуті підкреслює, що перекладач вдається або до стратегії одомашнення, або до стратегії очуження тоді, коли у нього виникають труднощі під час відтворення культурних, політичних або економічних особливостей тексту оригіналу [59]. Розглядаючи переклад художніх порівнянь у когнітивному ракурсі, ми вважаємо, що перекладач вдається до стратегій одомашнення або очуження у разі незбіжності когнітивних моделей художніх порівнянь, точніше, концептів-еталонів у структурі таких моделей у лінгвокультурах оригінального і перекладного текстів. Така незбіжність має місце, коли концепти-еталони належать до культурно специфічного

знання. «But your homely fare is before you; feed, and let welcome make amends for hard fare».

«Однак ваша скромна трапеза вже перед вами. Прошу скуштувати, і нехай добрі побажання, з якими пропонуються вам ці страви, винагородять вас за їхню скромність» [45].

Стратегія доместикації припускає використання легкозасвоюваного стилю тексту, що призводить до враження читача про його доступність та зрозумілість. Форенізація, як стратегія перекладу, включає в себе підхід, де перекладач зосереджується на врахуванні культурних особливостей вихідної мови з метою створення враження у читача, начебто наближаючи його до авторської культурної спадщини. Утім, у перекладі можна виявити деякі відхилення від норм мови, але при цьому вдалося зберегти практично всі характерні риси оригіналу. У випадку використання стратегії доместикації перекладач тенденційно розчиняється у тексті, надаючи йому більшу «близькість». Це досягається заміною численних термінів і понять на ті, що характерні для культури мови перекладу, що викликає враження, що додаткові пояснення вже не є необхідними. У випадку використання стратегії форенізації, перекладача присутність стає помітною через введення «чужих» термінів, невластивих культурі перекладу, а також за допомогою пояснень і коментарів, які підкреслюють особливості культури оригінального тексту. Створення художнього перекладу неодмінно вимагає глибокого розуміння аспектів життя, побуту, соціального контексту, історичної епохи і т.д. Важливо також дотримуватися необхідної відповідності тексту перекладу до оригінального тексту.

Наприклад, описовий переклад +генералізація:

«...he devoured and took the contents of the Karum-pie for larks and pigeons, whereas they were in fact beccaficos and nightingales» [57]. - «Пиріг, начинений найвишуканішою заморською дичиною» [45].

При передачі термінів чи назв реалій на іноземну мову, експерти застосовують різні види перекладаційних трансформацій. Стратегія

доместикації передбачає використання різних перекладаційних трансформацій і прийомів, таких як конкретизація, генералізація, модуляція, експлікація, компенсація, контекстуальна заміна, опущення, адаптація. З іншого боку, стратегія форенізації включає в себе транскрипції, транслітерації, калькування та дослівний переклад.

Розглянемо способи, які застосовуються в рамках стратегії форенізації. Серед різних трансформацій, використовуваних для відтворення термінів чи назв реалій іншої культури в рамках даної стратегії, особливо поширеними є транслітерація та транскрипція. Велика кількість подібних випадків може бути виявлена у романі В. Скотта «Айвенго», коли описуються топографічні особливості, такі як назви осель, замків, маєтків, об'єктів природного чи штучного ландшафту та інше, наприклад:

Doncaster – Донкастер; *Sheffield* – Шеффілд, пор.:

«In that pleasant district of merry England which is watered by the river Don, there extended in ancient times a large forest, covering the greater part of the beautiful hills and valleys which lie between Sheffield and the pleasant town of Doncaster» [57]. – «У мальовничому куточку веселої Англії, якии зрошується річкою Дон, за давніх часів простиралися неозорі ліси, що вкривали більшу частину невимовно гарних пагорбів і долин, котрі лежать між Шеффілдом і чудовим містечком Донкастер» [45];

Wentworth – Вентворт; *Warncliffe Park* – Ворнкліф-парк; *Rotherham* – Ротерхем, пор.:

«The remains of this extensive wood are still to be seen at the noble seats of Wentworth, of Warncliffe Park, and around Rotherham» [57]. – «Залишки цих величезних лісів zostались і понині довкола маєтків Вентворт, Ворнкліф-парк і поблизу Ротергема» [45];

«El Jerrid» – «ель джерід», пор.:

«...a weapon much in use among the Saracens, and of which the memory is yet preserved in the martial exercise called "El Jerrid", still practised in the Eastern countries» [57]. – «Цей різновид зброї був у великому вжитку в сарацунів,

його й понині ще застосовують там у військовій грі, улюблені східними народами, що називається "ель джерід"» [45].

У процесі перекладу термінів або назв реалій на іноземну мову використовується трансформація, що передбачає введення перекладачем конкретних еквівалентів за допомогою різних прийомів. Прийом заміни може використовуватися і в рамках стратегії форенізації, і в стратегії доместикації.

Цій категорії прийомів належать, зокрема, еквівалентикальки/напівкальки, що передають морфемний склад слова або структурні компоненти сталого словосполучення у мові оригіналу. Наприклад:

the born thrall – природжених раб:

«*Gurth, the son of Beowulph, is the born thrall of Cedric of Rotherwood.*» –

«Гурт, син Беовульфа, уродженіх раб Седрика Ротервудського»;

the edicts of popes – едикти пап:

«*In defiance of conventual rules, and **the edicts of popes** and councils, the sleeves of this dignitary were lined and turned up with rich furs...*». – «Всупереч монастирському статуту, так само як і **едиктам пап** і церковних соборів, одяг його був розкішним: рукави плаща в цього церковного сановника були підбиті и облямовані дорогим хутром...»;

monastic mantle – чернеча мантия:

«*The upper dress of this personage resembled that of his companion in shape, being a long **monastic mantle**; but the colour, being scarlet, showed that he did not belong to any of the four regular orders of monks*» – «Цей вершник, так само як і його супутник, був одягнений у довгий **чернечий плащ**, але червоний колір цього плаща показував, що вершник не належить до жодного з чотирьох головних чернечих орденів».

У існуючих перекладах романів В. Скотта ми виявили випадки використання одночасно кальків/напівкальків і транскрипції, наприклад:

«*It was in these vales **that the Saxons of the plain and the Gad of the mountains** had many a desperate and bloody encounter*» [57]. – «Це в пертських долинах

часто доходило до запеклих, кривавих побоїщ між **саксами з рівнин та гелами з гір**» [45].

Перекладознавиць В.М. Комісаров в рамках стратегії форенізації передбачає використання контекстуальних замінь, таких як відповідник-запозичення, які відтворюють форму іншомовного слова в мові перекладу, наприклад:

Harlequin – арлекін, пор.:

«...he was equipped with a sword of lath, resembling that with which **Harlequin** operates his wonders upon the modern stage» – «Наомість він мав дерев'яну шпагу на зразок тієї, котрою **арлекін** на сучасній сцені виробляє свої фокуси».

Druid – друїд, пор.:

«A considerable open space, in the midst of this glade, seemed formerly to have been dedicated to the rites of **Druiddical** superstition». – «Велика галявина посередині цієї просіки, либонь, була місцем давніх обрядів **друїдів**»;

Sandals – сандалі, пор.:

«This personage had the same sort of **sandals** with his companion, but instead of the roll of leather thong, his legs were cased in a sort of gaiters, of which one was red and the other yellow». – «Він носив такі ж **сандалі**, як і його товариш, але ремінну плетінку заміняло щось на взірць гетр, із яких одна була червона, а інша жовта».

hussar – гусар, пор.:

«A cloak or mantle of coarse black serge, enveloped his whole body. It was in shape something like the cloak of a modern **hussar**, having similar flaps for covering the arms, and was called a «Sclaveyn», or «Sclavonian». – «Від голови до ніг він був закутаний у просторий плащ із чорної саржі, що нагадував нинішні **гусарські** плащі з такими ж висячими клапанами замість рукавів і називався склавен, або слов'янський».

turban – тюрбан, пор.:

«*Her turban of yellow silk suited well with the darkness of her complexion*». –
 «Жовтий шовковий **тюрбан** пасував до смаглявого відтінку її шкіри» [30].

Виявлені нами у перекладі роману В. Скотта «Айвенго» відповідники-запозичення не є характерними для англійської мови і мають походження з інших мов, відповідно:

Harlequin – з ст.-франц. Herlequin;

Druid – від латин. druides (множина), яке римські письменники виводили з кельтського позначення друїдів;

Sandals – термін, зафіксований у англійській мові з кінця XIV ст., є найменуванням одного з найдавніших видів взуття, поширеного серед народів, які мешкають в теплому кліматі; вважають, що цей термін виник завдяки численним запозиченням з інших мов (ст-франц. *Sandale* від латин. *sandalium* від грец. *Sandalion*);

Hussar – термін, зафіксований у англійській мові в 1530-х роках, вказує на легкоозброєних вершників. Походження цього слова (через німецьке «Husar») можна відслідкувати до угорського «Huszár», оскільки саме в Угорщині наприкінці XV століття виник цей вид кавалерії, і його назва поширилася по всій Європі;

Turban – це чоловічий головний убір (від перського слова «dulband», що означає «головний убір»). Цей стиль головного убору розповсюджений серед народів Північної Африки, Індії та Середньої Азії.

Одним із ключових художніх відкриттів В. Скотта та особливістю його історичного підходу було усвідомлення конкретної людської особистості як результату відповідної історичної епохи, розглянутої у всій різноманітності її можливих характеристик. Для історика Скотта кожна постать з його безлічі героїв глибоко вбудована у свою епоху, з її соціальними відносинами та політичними конфліктами, не існує людини, відокремленої від часу. Одночасно, зауважує канадська вчена українського походження Р. Багрій, письменник не обмежувався простим переліком фактів та історичних постатей, а виходив за межі, відтворюючи цілісну соціальну атмосферу та

дух епохи. Скотт досягав цього шляхом використання обширної кількості деталей щодо побуту, мови, одягу, звичаїв, думок і поведінки місцевого населення, а також детального опису конкретної місцевості, де ці люди проживали [4]. Отже, в романах В. Скотта історична та соціальна прив'язка героїв до певної епохи виражається через їхнє приватно-побутове оточення, яке повністю наповнене предметами і речами. Реалістичний світ, де вони перебувають – від одягу та меблів до їжі, зброї та предметів побуту – стає невід'ємною частиною «побуту та звичаїв».

Давайте розглянемо деякі типові випадки, коли в перекладі романів В. Скотта на українську мову використовуються конкретні трансформації для передачі особливостей мови та культури, які є властивими оригіналу.

У сучасних перекладах романів В. Скотта виявлено використання прийому лексичної заміни, який реалізується в рамках стратегії доместикації. Наприклад, у романі «Айвенго» використано термін «Civil Wars of the Roses» для позначення війни між Англією і Францією за нормандську спадщину, що стала ключовою історичною подією у Великій Британії. Україномовний переклад І. Давиденка використовує більш знайому українській аудиторії назву "Війна Червоної і Білої троянд", сприяючи зрозумінню українським читачам та уникненню непорозумінь.

Пор.:

«...here were fought many of the most desperate battles during the Civil Wars of the Roses» [57]. – «...тут відбувалися запеклі битви між Білою та Червоною Трояндами» [45].

Серед описаних реалій, що відтворювали життя персонажів Скотта у відповідності до конкретного історичного періоду, зображення побуту, як повсякденного звичайного устрою життя людини, займає одне з центральних місць. Поняття побуту зазвичай включає в себе відповідну сукупність предметів матеріальної культури, таких як житло, одяг, посуд, знаряддя праці і інші, а також охоплює аспекти взаємодії людини з цими речами, наприклад,

процеси приготування їжі та інші види діяльності, спрямовані на задоволення основних потреб людини матеріальними цінностями.

Пор.:

«Their numbers amounted to ten men, of whom the two who rode foremost seemed to be persons of considerable importance, and the others their attendants. It was not difficult to ascertain the condition and character of one of these personages. He was obviously an ecclesiastic of high rank; his dress was that of a Cistercian Monk, but composed of materials much finer than those which the rule of that order admitted. His mantle and hood were of the best Flanders cloth, and fell in ample, and not ungraceful folds, around a handsome, though somewhat corpulent person» [57] – «Кавалькада складалася з десятиох чоловіків; двоє, які їхали попереду, були, певно, поважні пани, а решта — їхні слуги. Стан і звання однієї із цих осіб неважко було встановити: це була, без сумніву, духовна особа високого рангу. На плечах – одяг монаха-францисканця, пошитий із чудової матерії, що суперечило статуту цього ордена; плащ із каптуром з найкращого фламандського сукна, спадаючи красивими широкими бганками, підкреслював його ставну, хоча й трохи огрядну постать» [45].

Можна стверджувати, що для ефективного перекладу історизмів та архаїчної лексики оптимальними є використання однієї з таких стратегій: архаїзації, вилучення, нівелювання чи модернізації. Для досягнення адекватності перекладу може бути необхідне комбінування цих стратегій, що дозволить перекладачеві передати текст, зберігаючи зрозумілість для сучасних читачів, незважаючи на складнощі розуміння через належність до минулої епохи. Такий підхід також сприятиме збереженню національно-культурного та історичного контексту в перекладі.

2.3. Способи перекладу застарілої лексики, у романі В. Скотта «Айвенго»

Способи перекладу тематичних груп історизмів та архаїзмів у романі В. Скотта «Айвенго»

2.3.1. Переклад лексем на позначення архаїчних предметів побуту

Лексичні одиниці, пов'язані з вираженням понять часу, визначають хронологічне значення тексту та служать засобом для позначення часових рамок. Крім того, часова лексика може бути використана для створення контрастів і досягнення різних стилістичних ефектів у тексті. У зв'язку з цим, лексеми, що вказують на час та надають інформації, зокрема щодо літературних досягнень, визначаються як суттєві елементи тексту.

Архаїзм – це лексична одиниця (слово або вираз), граматичні конструкції, які втратили актуальність та не вживаються в сучасній мові, маючи відповідний синонім у сучасному лексиконі, відмінно від історизмів.

Архаїзми – це слова або лексичні одиниці, що вийшли із вживання в сучасній мові, але відображають поняття, які існують і нині (наприклад, «чадо» – «дитина»). Ці архаїзми поділяються на кілька типів:

Власне лексичні – це слова, які вважаються застарілими і не вживаються (наприклад, всує – даремно, вия – шия, зріти – бачити, зигзиця – зозуля, піїт – поет, ланіти – щоки, уста – губи, ректи – говорити, чоло – лоб).

Лексико-фонетичні – це слова, що відрізняються від сучасних форм тільки за вимовою (наприклад, «сей» замість «цей»).

Лексико-морфологічні – це застарілі форми слів та граматичні ознаки (наприклад, «люде» замість «люди», «авто» в родовому відмінку замість «автів»).

Лексико-словотвірні – це слова, які відрізняються від сучасних за допомогою префіксів або суфіксів (наприклад, «податель» замість «дарувальник», «подаяніє» замість «дарування»).

Лексико-семантичні – це слова, які втратили деякі зі значень і вживаються лише в певних контекстах (наприклад, «броя» у значенні «зброя», «худий» у значенні «поганий»).

У літературній мові українців, а також інших східнослов'янських народів, часто використовують архаїзми, староверські вислови, для досягнення певних мовних ефектів. Вони можуть надавати тексту урочистість, як це видно у вірші Тараса Шевченка: «*Молюся, знову уповаю, знову сльози виливаю*». Або, навпаки, архаїзми можуть використовуватися для іронічного підкреслення смислу, як у рядках Т. Шевченка: «*Восплач, пророче, сине божий, І о князях, і о вельможях, і о царях отих*». Варто відзначити, що від архаїзмів іноді походять похідні слова, які збагачують мову, як, наприклад, слово «очолювати», що виникло від архаїчного «чоло».

Кожен лінгвістичний переклад не може досягти абсолютної точності, оскільки приймаюча мовна система, керуючись власними об'єктивними характеристиками, не може повністю відтворити сутність оригіналу.

Перед аналізом особливостей перекладу предметів побуту, необхідно визначити категорії предметів, які входять у цей контекст. Ці категорії включають наступне: а) продукти харчування, напої, предмети побуту та інше; б) одяг, що включає взуття, головні убори та інше, а також прикраси, наприклад, башмаки, шкіряні околиці шапок, пера для корони; в) місце проживання, меблі, посуд; г) транспортні засоби.

Переклад предметів побуту потребує вкрай обережного підходу, оскільки знаходження відповідників, що відображають сутність оригіналу та зрозумілі для аудиторії, є завданням високої складності.

Приклад опису вершника в романі «Айвенго» мовою оригіналу:

«The upper dress of this personage resembled that of his companion in shape, being a long monastic mantle; but the colour, being scarlet, showed that he did not belong to any of the four regular orders of monks. On the right shoulder of the mantle there was cut, in white cloth, a cross of a peculiar form. This upper robe concealed what at first view seemed rather inconsistent with its form, a shirt,

namely, of linked mail, with sleeves and gloves of the same, curiously plaited and interwoven, as flexible to the body as those which are now wrought in the stocking-loom, out of less obdurate materials. The fore-part of his thighs, where the folds of his mantle permitted them to be seen, were also covered with linked mail; the knees and feet were defended by splints, or thin plates of steel, ingeniously jointed upon each other; and mail hose, reaching from the ankle to the knee, effectually protected the legs, and completed the rider's defensive armour. In his girdle he wore a long and double-edged dagger, which was the only offensive weapon about his person» [57].

А переклад цього абзацу виглядає так:

«Цей вершник, так само як і його супутник, був одягнений у довгий чернечий плащ, але червоний колір цього плаща показував, що вершник не належить до жодного з чотирьох головних чернечих орденів. На правому плечі був нашитий білий сукняний хрест особливої форми. Під плащем виднілася несумісна із чернечим саном кольчуга з рукавами й рукавичками із дрібних металевих кілець; вона була зроблена надзвичайно майстерно й так само щільно й пружно прилягала до тіла, як наші светри, сплетені з м'якої вовни. Наскільки дозволяли бачити зморшки плаща, його стегна захищала така ж кольчуга; коліна були покриті тонкими сталевими пластинками, а литки – металевими кольчужними панчолами. За поясом був заткнутий великий двосічний кинджал – єдина при ньому зброя» [45].

Ще одним прикладом слугує опис житла у романі «Айвенго»:

«Всі стіни були завішені вишивками, на яких різноколірними шовками з домішкою золотих і срібних ниток були зображені різні епізоди псового і соколиного полювання. Ліжко під пурпуровою запоною було накрите багато вишитим покривалом» [45] – «The walls were covered with embroidered hangings, on which different-coloured silks, interwoven with gold and silver threads, had been employed with all the art of which the age was capable, to represent the sports of hunting and hawking. The bed was adorned with the same rich tapestry, and surrounded with curtains dyed with purple» [57].

Досить поширено вживаються архаїчні вислови, які використовуються автором під час опису одягу персонажів. Наприклад, слово «robe», що вказує на одяг, особливо жіночий наряд, є типовим для романів В. Скотта. Аналогічно відноситься і до слова «array», яке позначає вбрання або наряд. Архаїчний вираз «pall» використовується в творі з метою створення стилістичної різниці між синонімічними словами. Він не означає звичайний одяг чи плаття, а вказує на річ з коштовного матеріалу, яку носять видатні дами, як у виразі «velvet pall» та «silken gear».

Особливості лексики В. Скотта включають розгалужену систему синонімів, що проявляється у вживанні таких слів як «dexter» (скакун), «gelding» (мерин), «hackney» (верховий або запряжний кінь, особливо напівкровка), «hors» (кінь), «mare» (кобила), «palfry» (дамський верховий кінь), «rouncy» (невисокий кінь або кобила), «stot» (невисокий породистий верховий кінь). Ця особливість вимагає від перекладача широкого використання синонімічних можливостей мови перекладу.

Авторське використання в першотворі територіальних діалектизмів, які мають стилістичне обґрунтування (наприклад, dreme 'спати', callen 'звати', ham 'дім', wight 'швидкий'), потребує від перекладача компенсації на функціональному рівні мови перекладу. Лексика першотвору, яка стала застарілою на момент його написання (наприклад, fetys 'красивий', соу 'скромний', gent 'ніжний', hende 'любчик', tretys 'гарний'), повинна бути відтворена в перекладі з використанням мовної структури, яка стилістично відзначається, включаючи архаїзми, просторіччя та інші відповідні засоби. Різноманітні історичні реалії, присутні в оригіналі (наприклад, уeman 'йомен', frere 'монах-збирач', frankleyn 'заможний землевласник', reeve 'управитель маєтку', shapleune 'черниця, помічниця абатиси', lymytour 'монах-збирач'), повинні бути передані в перекладі таким чином, щоб зберегти історичний колорит, що притаманний оригіналу, але не ускладнювати сприйняття перекладу читачем.

У літературних творах жанру історичного роману застаріла лексика виконує різні завдання, сприяючи розширенню виразності мовного вираження та багатогранності стилю твору. У контексті використання виразних засобів мови у історичному романі, автор повинен грамотно впровадити сучасну мову так, щоб це не суперечило як художній, так і історичній правді. В. Скотт, описуючи історичну обстановку, вживає різноманітні терміни, пов'язані з соціальним становищем осіб, службовими рангами, історичними подіями та предметами побуту у романі «Айвенго». Широкий спектр цих термінів пояснюється різноманіттям сфер суспільного життя і побуту, що відображені в творі, та відзначається уважним відбором з точки зору характеристики, історичної важливості та доступності для сучасного читача.

Архаїзми В. Скотт використовує для опису соціального статусу осіб. Прикладом є «chivalry» («According to the laws of chivalry»), який відтворює атмосферу старовини, допомагаючи відчувати присутність у лицарській епосі. Письменник розширює уявлення про лицаря, яке сформувалося у XVIII ст., де лицарство асоціювалося з ідеальними якостями, такими як благородство та високий прояв духу. Поєднання у одному слові двох значень – відомого з повсякденного вжитку і архаїчного – впливає на читача. Також використовуються слова «varlet» і «dame» як засоби історичної стилізації. Іменник «dame» має два архаїчних значення: домашня господиня та дружина лицаря. З XVIII ст. «dame» стало вживатись тільки для позначення знатної, вишуканої та благородної жінки, зберігаючи зв'язок із застарілим значенням, але трансформуючись відповідно до сучасних реалій.

2.3.2. Переклад тематичних груп історизмів

Історизми – це вирази, слова чи предмети, які втратили свою актуальність або вийшли із вжитку, часто через соціокультурні чи технологічні зміни. Вони представляють собою віддзеркалення минулого, але в сучасному вживанні можуть викликати плутанину та потребують пояснень.

В перекладі історизмів важливо зважати на те, що для носія мови історизм виглядає як незвичайне, несучасне слово та як лексична одиниця, що містить інформацію про конкретну епоху.

Той факт, що семантика історизмів збігається в обох мовах, свідчить про те, що дане поняття присутнє в обох культурах. Коли виявляються розбіжності, виникають труднощі через несумісність культурного та історичного контексту. У такому контексті перекладацькі рішення залежать від численних факторів: рівня розуміння тексту, мовної і світоглядної культури перекладача, адекватності засобів стилістики та образотворення в оригіналі та перекладі, врахування фактора аудиторії, підґрунтя знань про культуру і історію.

Часто при перекладі історизмів застосовують транслітерацію для вираження назв посад, божеств, груп людей, зниклих географічних назв, титулів, предметів побуту. Це співвідноситься з завданням адекватно відтворити історичну лексику, що є характерною для конкретної епохи. Транслітерація, у свою чергу, є механічним способом перенесення історизму з мови оригіналу до мови перекладу за допомогою графічних засобів, максимально наближеним до оригінальної фонетичної форми, і виконує роль чинника внутрішньомовного оновлення лексичного складу мови, особливо в художній літературі. Транслітерація історизмів – це лише один із можливих методів їх перекладу, але вона стає обов'язковою, коли потрібно зберегти оригінальне написання та традиційний спосіб передачі історичних термінів. В той же час транслітерація дозволяє підкреслити специфічність або незвичність слова, що вказує на певну історичну добу. Вона створює контраст із сучасним еквівалентом та додає нейтральність до стилю тексту, щоб передати відчуття часового розриву.

Іноді транслітерований варіант історизму може вимагати пояснень, коментарів та врахування контексту. У випадку, коли історизм, введений в обіг перекладачем вперше або характеризується рідковживаністю, контекст часто надає змогу розкрити значення слова, хоча й не завжди повністю:

«...*the hermit only replied by a grin; and returning to the hutch, he produced a **leathern bottle**, which might contain about four quarts*».

Переклад І. Давиденка на українську мову включає в себе використання рідковживаного слова, значення якого виявляється через контекст:

«Замість відповіді саїтник лише посміхнувся и витяг зі своєї скрині **шкіряну сулію** місткістю з піввідра».

У перекладі роману «Айвенго» зустрічаємо наступні приклади транслітерації історизмів: «*clerk*» – клерк, «*abbot*» – абат, «*camphire*» – камфора, «*anchoret*» – анахорет, «*abacus*» – абакус, «*page*» – паж, «*legion*» – легіон, «*yeoman*» – йомен, «*cavalcade*» – кавалькада, «*tunic*» – туніка, «*bard*» – бард, «*scalds*» – скальди, «*thane*» – тан, «*baron*» – барон, «*alderman*» – альдермен, «*lord*» – лорд та інші.

Переклад історизмів шляхом калькування, напівкалькування та вживанням неологізмів:

«*Order of Knights Templars*» – орден лицарів храму, «*Knight of St. John of Jerusalem*» – лицар Іоанна Єрусалимського, «*Partriarchs of the Old Testament*» – патріархи Старого Завіту та інші.

Історизми, а саме назви військового одягу у романі «Айвенго», часто співіснують у реченнях із історизмами, що вказують на одяг невійськових осіб. Це свідчить про їх спільну функцію у створенні образу персонажів, наприклад, таких як «*cuirass*», «*backplate*», «*gauntlets*», «*poldroons*», «*jack-boots*». При розгляді найменувань військових знарядь і опису поєдинків в романі використовуються історизми, такі як «*pikes*», «*muskets*», «*halberds*», «*battle-axes*». У творі також зустрічаються лексеми, які описують бойові укріплення, такі як «*cannons*», «*sakers*», «*demi-sakers*», «*falcons*», «*falconets*», що переносять читача в атмосферу певної історичної епохи. В історичному романі «Айвенго» значна кількість лексем використовується для опису зовнішності та портретної характеристики персонажів, і варто відзначити, що введення цих історизмів у портретні фрагменти відзначається їх невеликою

частотністю: автор, як правило, обмежується одним історизмом у межах опису портрету персонажа, у той час як в описі бойових подій чи військових укріплень В. Скотт вводить не менше трьох-чотирьох історизмів у речення. Така різниця в насиченості історизмами різних форм у романі «Айвенго» може бути пояснена творчою концепцією В. Скотта щодо створення атмосфери війни через додавання опису військових подій, що виокремлюється контрастом із мирним портретом, і використанням більшої кількості історизмів у цьому контексті, адже досягти такого контрасту за допомогою лише одного історизму виявляється важким завданням.

У тексті зустрічаються такі титули, як «*High Chamberlain*», «*High Marshal*» та інші. Перекладач може скористатися методом калькування, переносячи англійські історизми за допомогою відповідних прикметників, таких як «головний», «великий», «перший» і подібними. Проте, І. Давиденко обирає збереження історичного колориту та вірності відтворенню того часу, перекладаючи «*High Chamberlain*» як «*обергофмайстер*», тоді як Ю. Лісняк використовує метод описового перекладу «*головний скарбничий Англії*».

При роботі з художньою літературою часто використовують метод приблизного перекладу історизмів, оскільки цей підхід, як правило, сприяє відтворенню основного змісту термінів. При цьому, хоча приблизний переклад частково передає сутність історизму, історичний колорит зазвичай втрачається, оскільки застосовується заміна конотативного еквівалента менш виразним, але більш нейтральним за лінгвостилістичною функцією.

Наближений переклад передбачає пошук найбільш близького за значенням еквіваленту в мові перекладу для лексичної одиниці оригіналу, яка не має точного відповідника в мові перекладу. Це ілюструється перекладом історизму «*cloak*»: «*Conrade remained standing still upon the spot, and watching the flowing white **cloak** of the Templar*» – «*Конрад довго стояв непорушно й дивився на білу **кирею** тамплієра...*».

Принцип родо-видової заміни у перекладі використовується для того, щоб замінити конкретний вид або специфічний елемент загальним або більш

широким поняттям. Цей метод передачі історизмів у мові перекладу дозволяє зберегти семантику, використовуючи лексему з більш широким значенням – замість конкретного елемента використовується загальний термін. Проте такий підхід призводить до втрати конкретності в перекладі, оскільки відсутнє деталювання, яке притаманне видовим поняттям.

Відтворення історизмів родовими замінами: «*fourtier*» і «*harbinger*» – *гонець*, «*cuirass*» – *лати*, «*esplanade*» – *майданчик*, «*culverin*» – *гармата*, «*falconet*» – *польова гармата*, «*сутар*» – *сукня*, «*surcoat*» – *верхня сукня*, «*two-handed sword*» – *шабля*, «*darioles*» – *печиво*, «*blancmanger*» – *містечка*, «*yeoman in rich liveries*» – *сторожа в багатому одязі*, «*visor*» – *шолом*, «*sandals*» – *взуття*, «*tunic*» – *сукня*, «*sirloins*» – *наїдки*.

Отже, можна зробити висновок, що відсутність прямих еквівалентів історизмів не означає, що їх неможливо передати. Перекладач має різні інструменти для трансформації значення вихідної історично маркованої лексичної одиниці в перекладеному тексті. Аналіз вищезазначених методів перекладу свідчить про те, що їх можна використовувати як ізольовано, так і в комбінаціях між собою. Однак важливо враховувати, що використання лише одного з методів перекладу може мати негативні наслідки, такі як перевантаження тексту іншомовним матеріалом, невдале розширення тексту або втрата національної специфіки. Важливим є збалансований підхід і вміння перекладача обирати оптимальний метод в кожному конкретному випадку для досягнення точного та зрозумілого відтворення історизмів у перекладі.

Висновки до другого розділу

Шотландський письменник відіграв значну роль в українській культурі. І.Я. Франко підкреслив цю провідну роль В. Скотта в зображенні національних аспектів, зокрема фольклору та народних традицій. Українські вчені також дали високу оцінку щодо впливу В. Скотта на творчість видатних українських письменників, таких як П. Куліш, Т. Шевченко, М.

Гоголь. Саме цей факт мотивував активність українських перекладачів з їх намаганням зберегти у своїх перекладах поетизацію національного духу, враховуючи духовну естетику, притаманну національній культурі.

До сторіччя В. Скотта в Україні, у 1930-х роках, з'явилися українські переклади таких його романів, як «Айвенго» (переклад А. Волковича), «Карло Сміливий», «Талісман» (переклад Н. Ткаченко-Ходкевич), і «Роб Рой» (переклад Л. Скрипника та С. Гаєвського). Ми підкреслили, що перекладачі вважали свою роботу спробою передати цінний твір великого англійського прозаїка мовою своєї батьківщини, зазначаючи, що переклад не лише відтворює літературний текст, але і слугує засобом сприяння ідейному спілкуванню з В. Скоттом.

Перші академічні дослідження творчості В. Скотта в Україні (Б. Найман «Куліш і Вальтер Скотт», 1928) доводять вплив цього письменника на українських прозаїків. Так, П. Куліш запозичив у великого шотландця, такі як поетизація народного побуту, ідеалізація національного духу, патріотизм та структурні особливості побудови романів. Літературознавець В. Петров, у своєму аналізі роману «Михайло Чернишенко» П. Куліша, вказує на те, що читач миттєво розпізнає вплив «Айвенго» В. Скотта та відчуває художнє завдання автора, який, очевидно, прагнув передати відомі образи, притаманні романам В. Скотта, в контексті українського історичного минулого.

Відомий український академік О. Білецький у статті «Вальтер Скотт в Україні» (1971) говорив про способи відтворення стилю великого шотландця, а літературознавець М. Брайченко пропонував звернути особливу увагу на В. Скотта, як на видатного археолога і вченого в галузі старовинознавства. Він акцентує увагу на його вмінні щодо пошуку першоджерел та дослідженню стародавніх рукописів, хронік, мемуарів, юридичних документів і кодексів. В. Скотт активно збирав та архівував народні перекази. Важливо зазначити, що В. Скотт проявляв видатні знання стародавньої архітектури, досліджуючи її на місці, особисто оглядаючи

залишки середньовічних замків, старовинні квартали міст, монастирі, собори та каплиці.

Процес подальших академічних досліджень продовжила літературознавиця Роксолана Зорівчак, у 1988 році вийшла її наукова праця «У взаєминах з літературами Заходу і Сходу». Її праці зосереджені, передусім, на аналізі досягнень у галузі українського перекладу творів В. Скотта.

Поступово відбувався перехід від загальних аналітичних роздумів і публіцистичних статей до більш глибоких і науково обґрунтованих досліджень, що охоплюють не лише історичний контекст, а й художні аспекти творчості В. Скотта. Результатом цього процесу стали монографії, академічні огляди, статті, присвячені різним аспектам впливу В. Скотта на українську літературу та роль історичного роману в її розвитку.

У роботі зроблено особливий акцент на специфіці перекладу застарілої лексики – історизмах та архаїзмах, які використовував автор роману «Айвенго». Якщо історизми мають конкретний зв'язок із історичною епохою, відтворюючи ефект правдивої характеристики соціуму, то архаїзми допомагають пов'язати минувшину з наступним історичним періодом, так як вони не вживаються в сучасній мові, але мають відповідні синоніми у сучасному лексиконі, навідміну від історизмів.

У контексті перекладацьких стратегій роману «Айвенго» В. Скотта стає важливим ретельне вивчення історичного та культурного контексту, що дозволяє перекладачеві зрозуміти та вдало передати особливості мовлення і стилю автора. Стратегії вибору еквівалентів для історизмів та архаїзмів вимагають ретельного вибору між збереженням автентичності та зрозумілістю для читача в перекладеній мові.

У перекладі тематичних груп історизмів, таких як титули, найменування посад, архітектурні терміни, виявляється важливим вибір та збалансування між транслітерацією, вживанням функціональних аналогів і адаптацією, забезпечуючи при цьому передачу інформації про культурні

особливості історичного періоду. В перекладі історизмів важливо зважати на те, що для носія мови історизм виглядає як незвичайне, несучасне слово та як лексична одиниця, що містить інформацію про конкретну епоху.

Важливим аспектом є також аналіз стратегій відтворення стилю автора через використання архаїчної лексики та фразеології. Деякі методи, такі як калькування та вільний переклад, можуть відтворювати атмосферу та інтонацію оригіналу, але при цьому важливо уникати втрати змістового наповнення.

Таким чином, вибір перекладацьких стратегій у романі «Айвенго» підкреслює необхідність глибокого розуміння мовленнєвих та культурних відтінків оригіналу для досягнення балансу між вірністю тексту та зрозумілістю його перекладу для аудиторії.

ВИСНОВКИ

В. Скотт – засновник жанру історичного роману тонко розумів історичні процеси, шляхи їх розвитку. Він цікавився перш за все питанням про процеси формування сучасних націй. Одним із важливих етапів походження сучасної Європи В. Скотт вбачав у поєднанні (складанні) національних централізованих держав. Тобто питання нації – це перша тема письменника, а складання національних груп, політична концепція націй – це друга тема мислителя на історичні теми.

В. Скотт не випадково став учителем істориків, тому що художня література завжди йшла попереду історії (приклад тому «Хроніки Шекспіра» та історичні романи В. Скотта).

Це свідчить про це, що В. Скотт відтворив жанрову модель на філософському підґрунті, наголошуючи на міцному зв'язку приватних інтересів із інтересами суспільними, загальнолюдськими.

В. Скотт розширив межі роману, поєднував та аналізував різні типи, стани, класи та події. Він спромігся розкрити в одній оповіді життя цілої країни. Письменнику вдалося філігранно показати приватне життя простої людини в руслі суспільного життя, суспільно-політичних потрясінь; показати пересічну особу в контексті державного будівництва.

Історизм почав сприйматися в значенні елементу опосередкованого розвитку – це ідея визначення минулого теперішнім, хоча подібна думка періодично перебувала та й перебуває в процесі дискусії.

Історизм має велику кількість змістовних акцентів, яку системно досліджували науковці. Так, окрім поняття «історизм» ми звертаємо увагу на «історицизм» або «історичність», «новий історизм», «старий історизм».

В. Скотт написав роман про англійську історію, дії якої відбуваються наприкінці XII століття.

Якщо в шотландських романах розкривається конфлікт між Англією та Шотландією, то в «Айвенго» немає гострого політичного конфлікту,

військового конфлікту, а спостерігається місцевий конфлікт: англосакси (завойовані) конфліктують з норманами-завойовниками.

Образ історичної особистості (Річарда I Левове Серце) відтворювався з тих сюжетів, які мали місце в народних баладах. Там про нього писали як про людину, що поважає народ, він має лицарські чесноти, завжди здатний захистити скривджених англійців.

Великою заслугою короля Річарда I, на думку В. Скотта, є те, що він своєчасно зорієнтувався в складній політичній ситуації, не допустив розколу та розбрату в державі й позиціонував себе не тільки королем норманів, а й англосаксів, адже ці народи в даній історичній реальності уособлювали англійську націю.

Шотландський письменник відіграв значну роль в українській культурі. І.Я. Франко підкреслив цю провідну роль В. Скотта в зображенні національних аспектів, зокрема фольклору та народних традицій. Українські вчені також дали високу оцінку щодо впливу В. Скотта на творчість видатних українських письменників, таких як П. Куліш, Т. Шевченко, М. Гоголь. Саме цей факт мотивував активність українських перекладачів з їх намаганням зберегти у своїх перекладах поетизацію національного духу, враховуючи духовну естетику, притаманну національній культурі.

До сторіччя В. Скотта в Україні, у 1930-х роках, з'явилися українські переклади таких його романів, як «Айвенго» (переклад А. Волковича), «Карло Сміливий», «Талісман» (переклад Н. Ткаченко-Ходкевич), і «Роб Рой» (переклад Л. Скрипника та С. Гаєвського). Ми підкреслили, що перекладачі вважали свою роботу спробою передати цінний твір великого англійського прозаїка мовою своєї батьківщини, зазначаючи, що переклад не лише відтворює літературний текст, але і слугує засобом сприяння ідейному спілкуванню з В. Скоттом.

Перші академічні дослідження творчості В. Скотта в Україні (Б. Найман «Куліш і Вальтер Скотт», 1928) доводять вплив цього письменника на українських прозаїків. Так, П. Куліш запозичив у великого шотландця,

такі як поетизація народного побуту, ідеалізація національного духу, патріотизм та структурні особливості побудови романів. Літературознавець В. Петров, у своєму аналізі роману «Михайло Чернишенко» П. Куліша, вказує на те, що читач миттєво розпізнає вплив «Айвенго» В. Скотта та відчуває художнє завдання автора, який, очевидно, прагнув передати відомі образи, притаманні романам В. Скотта, в контексті українського історичного минулого.

Відомий український академік О. Білецький у статті «Вальтер Скотт в Україні» (1971) говорив про способи відтворення стилю великого шотландця, а літературознавець М. Брайченко пропонував звернути особливу увагу на В. Скотта, як на видатного археолога і вченого в галузі старовинознавства. Він акцентує увагу на його вмінні щодо пошуку першоджерел та дослідженню стародавніх рукописів, хронік, мемуарів, юридичних документів і кодексів. В. Скотт активно збирав та архівував народні перекази. Важливо зазначити, що В. Скотт проявляв видатні знання стародавньої архітектури, досліджуючи її на місці, особисто оглядаючи залишки середньовічних замків, старовинні квартали міст, монастирі, собори та каплиці.

Процес подальших академічних досліджень продовжила літературознавиця Роксолана Зорівчак, у 1988 році вийшла її наукова праця «У взаєминах з літературами Заходу і Сходу». Її праці зосереджені, передусім, на аналізі досягнень у галузі українського перекладу творів В. Скотта.

Поступово відбувався перехід від загальних аналітичних роздумів і публіцистичних статей до більш глибоких і науково обґрунтованих досліджень, що охоплюють не лише історичний контекст, а й художні аспекти творчості В. Скотта. Результатом цього процесу стали монографії, академічні огляди, статті, присвячені різним аспектам впливу В. Скотта на українську літературу та роль історичного роману в її розвитку.

У роботі зроблено особливий акцент на специфіці перекладу застарілої лексики – історизмах та архаїзмах, які використовував автор роману «Айвенго». Якщо історизми мають конкретний зв'язок із історичною епохою, відтворюючи ефект правдивої характеристики соціуму, то архаїзми допомагають пов'язати минувшину з наступним історичним періодом, так як вони не вживаються в сучасній мові, але мають відповідні синоніми у сучасному лексиконі, навідміну від історизмів.

У контексті перекладацьких стратегій роману «Айвенго» В. Скотта стає важливим ретельне вивчення історичного та культурного контексту, що дозволяє перекладачеві зрозуміти та вдало передати особливості мовлення і стилю автора. Стратегії вибору еквівалентів для історизмів та архаїзмів вимагають ретельного вибору між збереженням автентичності та зрозумілістю для читача в перекладеній мові.

У перекладі тематичних груп історизмів, таких як титули, найменування посад, архітектурні терміни, виявляється важливим вибір та збалансування між транслітерацією, вживанням функціональних аналогів і адаптацією, забезпечуючи при цьому передачу інформації про культурні особливості історичного періоду. В перекладі історизмів важливо зважати на те, що для носія мови історизм виглядає як незвичайне, несучасне слово та як лексична одиниця, що містить інформацію про конкретну епоху.

Важливим аспектом є також аналіз стратегій відтворення стилю автора через використання архаїчної лексики та фразеології. Деякі методи, такі як калькування та вільний переклад, можуть відтворювати атмосферу та інтонацію оригіналу, але при цьому важливо уникати втрати змістового наповнення.

Таким чином, вибір перекладацьких стратегій у романі «Айвенго» підкреслює необхідність глибокого розуміння мовленнєвих та культурних відтінків оригіналу для досягнення балансу між вірністю тексту та зрозумілістю його перекладу для аудиторії.

Враховуючи другий розділ про перекладацькі стратегії роману В. Скотта «Айвенго», можна підкреслити кілька ключових аспектів.

Перший аспект стосується ефективного перекладу, що вимагає не лише відмінного володіння мовою, а й глибокого розуміння історичного та культурного контексту оригіналу. У випадку «Айвенго», де автор описує середньовічну Англію, це особливо важливо.

Другий аспект стосується стилістики та мови. Перекладач повинен бути здатен відтворити архаїчні вирази та конструкції, що додають тексту атмосферу історичної епохи. Однак це вимагає ретельного підходу для уникнення втрати змісту та зрозумілості для читача.

Третій аспект включає у себе врахування соціокультурних відмінностей та здатність передати читачам історичні аспекти життя та менталітет того часу.

Збереження автентичності персонажів – четвертий ключовий елемент. Вдалий переклад повинен відтворювати не лише мовний стиль, але й психологію та індивідуальність кожного персонажа.

П'ятий аспект стосується ритму та темпу оригіналу. Переклад повинен передавати динаміку розкриття подій, щоб читач отримав подібний емоційний досвід.

Загалом, гнучкість та творчість перекладача грають ключову роль у виборі оптимальних стратегій. Точний переклад не завжди є єдиним правильним варіантом, успішний переклад вимагає збалансованого підходу між відтворенням автентичності оригіналу та зрозумілістю для нової аудиторії.

В цілому, переклад роману В. Скотта «Айвенго» вимагає не лише майстерності мови, але й глибокого розуміння історичного, культурного та літературного контексту. Перекладачеві слід бути готовим до викликів і робити свідомі вибори для того, щоб передати багатство та глибину оригіналу в новій мові.

Стратегії вибору еквівалентів для історизмів та архаїзмів вимагають ретельного вибору між збереженням автентичності та зрозумілістю для читача в перекладеній мові.

У перекладі тематичних груп історизмів, таких як титули, найменування посад, архітектурні терміни, виявляється важливим вибір та збалансування між транслітерацією, вживанням функціональних аналогів і адаптацією, забезпечуючи при цьому передачу інформації про культурні особливості історичного періоду.

Важливим аспектом є також аналіз стратегій відтворення стилю автора через використання архаїчної лексики та фразеології. Деякі методи, такі як калькування та вільний переклад, можуть відтворювати атмосферу та інтонацію оригіналу, але при цьому важливо уникати втрати змістового наповнення.

Таким чином, вибір перекладацьких стратегій у романі «Айвенго» підкреслює необхідність глибокого розуміння мовленнєвих та культурних відтінків оригіналу для досягнення балансу між вірністю тексту та його зрозумілістю для аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко Т. Стратегії архаїзації та модернізації у перекладі художніх текстів XVI–XVII століть. 2016. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13112>
2. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози. *Українська мова та література в школі*. 1987. № 8. С. 14–20.
3. Багратіон-Мухранська К. В. Фольклорні джерела творчості Р. Бернса та В. Скотта в контексті «Антиномія – вигадка»: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика». Київ, 2005. 20 с.
4. Багрії Р. Шлях Сера Вальтера Скотта на Україну («Тарас Бульба» М. Гоголя і «Чорна рада» П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта). Пер. з англ. Л. Шарінова. Київ: Всесвіт, 1993. 291 с.
5. Бахрушина В.М. Вальтер Скотт – засновник жанру історичного роману. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 1999. № 9. С. 22–23.
6. Белей Н. І. «Лицарі в усі часи і всі епохи»: урок-роздум за романом Вальтера Скотта «Айвенго». Методична палітра. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2002. № 11. С. 57–60.
7. Білецький О.І. Вальтер Скотт і його роман «Квентін Дорвард» // Скотт В. Квентін Дорвард. Київ: Молодь, 1956. С. 3–10.
8. Білоус Н. П., Гурська О. О., Теремінко Л. Г. Переклад історизмів роману В. Скотта «Айвенго». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2021 № 49 том 2. С. 139–142.
9. Білоус О.М. Теорія і технологія перекладу. Курс лекцій: доопрацьований та доповнений. Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень. Кіровоград, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. 200 с.

10. Борисова А. О. Джерела лексичних труднощів при перекладі текстів суспільно-політичного характеру українською мовою з англійської мови. *Придніпровський научний вестник*. 2010. С. 226–230.
11. Боуз-Байер Джин. Стилїстика та переклад (Stylistics and translation) <https://benjamins.com/online/hts/articles/sty1.uk>
12. Брайченко М. Вальтер Скотт й історія. (До 200-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. 1971. № 8. С. 128–130.
13. Варданян М. Актуальні проблеми світового перекладознавства: посібник для самостійної роботи. Кривий Ріг, 2022. 144 с.
14. Гуменна К.О. Проблема відтворення архаїзмів як елементів лінгвопоетики франкомовного історичного роману (на матеріалі “легенди про уленшпігеля” Шарля де Костера). Мовні і концептуальні картини світу. Випуск 59, 2017, С. 46–52.
15. Демська-Будзуляк Л.М. Принцип історизму та пам’ять у літературних історіографіях. *Філологія. Літературознавство. Наукові праці*. Миколаїв, 2011. Випуск 122. Том 135. С. 20–24.
16. Джугострянська Ю., Стріха М. Важлива пам’ятка з історії українського перекладознавства. Новий Протей; голов. ред. О. Кальниченко. Вінниця, 2015. С. 133 –135.
17. Драйдер Дж. Паламон і Арсіт : поема https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BD_%D0%B8_%D0%90%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82
18. Дудніков М.О. Жанрові модифікації історичного роману. *Вісник Луганського Національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2011. № 6. С. 46–54.
19. Дудніков М.О. «Історична белетристика «нижнього» ряду» // *Spheres of Culture*. Lublin, 2014. VOLUME VIII. S. 226–232.
20. Дудніков М. О. Основні функції історичного роману. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. Філологічні науки*. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. С. 81–85.

21. Дудніков М.О. Особливості художньої інтерпретації історичної постаті в історичному романі В. Скотта «Айвенго» // Максим Танк у диялогу славянських літератур: традиції, навітарства, національна адметнасць. Мінск: «Права і эканоміка», 2012. 209 с. С. 108–113.
22. Дудніков М.О. «Рецепція історичної романістики у літературознавстві: часова парадигма»//British Journal of Science, Education and Culture. London: “London University Press”, 20014. January-June. No.1. (5): VOLUME I. S. 309–314.
23. Дудніков М.О. Функції терміна «історизм» у літературознавстві. *Слово і час*. 2010. № 9. С. 14–22.
24. Загребельний П. Втішання історією // Роксолана : Роман. Київ : Радянський письменник, 1980. С. 566–573.
25. Зінченко В. А. Їрасек і В. Скотт. (До питання про типологію історичного роману). *Іноземна філологія: респ. міжвід. зб.* Київ, 1974. Вип. 34. С. 130–135.
26. Зорівчак Р. Українсько-англійські літературні взаємини. Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: в 5 т. / АН УРСР. Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 1987. Т. 3: У взаєминах з літературами Заходу і Сходу. 1988. С. 88–154.
27. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2002. 540 с.
28. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посібник /В.М. Литвин, В. І. Гусєва, А.Г. Слюсаренко та ін. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.
29. Коваленко О. В. Хронологічно маркована лексика як фактор тексту в жанрі історичного роману (на матеріалі художньої прози В. Скотта) Спеціальність 10.02.04 – германські мови. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2002, 21 с.

30. Комісаров В.М. Теорія перекладу (лінгвістичні аспекти). <https://www.at.alleng.org/d/engl/engl30.htm>
31. Ласінська Т.А. Загальні принципи перекладу архаїчної лексики // *Science and Education a New Dimension. Philology*, V (35), Issue: 125, 2017. С. 36–39.
32. Лессінг Г.Є. *Гамбурзька драматургія* // Теорія драми в історичному розвитку : хрестоматія. Київ, 1950. С. 178–205.
33. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. С. 608–609.
34. Луців Л. «Вальтер Скотт». *Вісник, місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя*. 1933. Т. 3, кн. 9. 1933. С. 660–664.
35. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 304 с.
36. Мельничук Б.І. Випробування істиною. Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній культурі (від початків до сьогодення). Київ : ВЦ «Академія», 1996. 272 с.
37. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підручник для студентів-філологів. Київ : Ленвіт, 2000. 257 с.
38. Наливайко Д.С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя: Доба романтизму: Підручник. Київ : Заповіт, 1997. 463 с.
39. Нейман Б. Куліш і Вальтер Скотт // Пантелеймон Куліш: збірник праць. Комісії для видання пам'яток новітнього письменства. Київ, 1928. С. 127–156.
40. Нікітенко Т.І. Різновиди історизму як наукового поняття // День філолога на факультеті іноземних мов: збірник матеріалів науковопрактичної конференції та творчої лабораторії для студентів, учнів та вчителів. Кривий Ріг, 2023. 116 с. С. 50–53.
41. Петров В. Вальтер-Скоттівська повість з української минувшини // П. Куліш. Михайло Чарнишенко. Київ, 1928. С. 1–35.

42. Попадинець О. Вальтер Скотт в українських перекладах та критиці. *Порівняльне літературознавство. Літературознавчі обрії. Праці молодих вчених*. 2010. Випуск 16. С. 215–219.
43. Ремізов Б. Вальтер Скотт на Україні. *Всесвіт*. 1971. № 12. С. 127–128.
44. Скотт В. Айвенго / пер з англ. І. Давиденко. Київ : Країна Мрій, 2014. 400 с.
45. Скотт В. «Айвенго». Історичний роман. Пер. на укр. Ігоря Давиденко. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=591>
46. Ткаченко-Ходкевич Н. Передмова до роману «Карло Сміливий». Київ, 1929. С. 3–6.
47. Ткачівська М.Р. Особливості перекладу історично маркованої лексики в романі Ю. Андруховича «Коханці юстиції». *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 25. Том 2. 2017. С. 130–135.
48. Фурсова Л. Історична тема в художній прозі. Вальтер Скотт. «Айвенго». (Система уроків). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2002. № 9. С.26–30.
49. Ходорківський І.Д. Образ митця: Огляд історико-біографічних творів про письменників. Київ : Дніпро, 1985. 140 с.
50. Хроменко І.А. Лицарство очима Вальтера Скотта. Система уроків з вивчення роману «Айвенго». 7 клас. *Зарубіжна література в школах України*, № 10, жовтень 2007 р. С. 24–31.
51. Хроменко І.А. Лицарство очима Вальтера Скотта. Система уроків з вивчення роману «Айвенго». 7 клас. *Зарубіжна література в школах України*, № 11, листопад 2007 р. С. 27-32.
52. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ : Смолоскип, 2009. – 342 с.
53. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*/ Mona Baker. London; New York: Routledge, 1992. 352 p.

54. Bassnett S. *Translation, History and Culture* / Susan Bassnett, André Lefevere. London & New York: Routledge, 1990. 182 p.
55. Blum-Kulka, Levenston. [https://scholar.google.com.ua/scholar?q=\(+Blum++Kulka+and+Levenston+1983+,+1986&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar](https://scholar.google.com.ua/scholar?q=(+Blum++Kulka+and+Levenston+1983+,+1986&hl=uk&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar)
56. Gillespie S. *The Oxford History of Literary Translation in English: Volume 3: 1660–1790*/ Stuart Gillespie & David Hopkins (eds). Oxford: Oxford University Press, 2005. 584 p.
57. Scott W. *Ivanhoe: A Romance* <https://www.gutenberg.org/files/82/82-h/82-h.htm>
58. *Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. 311 p.
59. Venuti L. *Strategies of Translation*. In M. Baker (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge, 2001. pp. 240–244.